No. 8266 - घ

Title मीमांसावार्तिक प्रथमाध्यायचतुर्थ-पादः

Author कुमारिल स्वामी

Extent 24 Age

Subject पू. मीमांसा

नं० ४२८८

मीमांसावार्त्तिकप्रथमाध्यायचतुर्थपादः

~~४२७७~~ नं० ४२७७-घ

पत्राणि २४

4277

F-24 पर्ण

अ० १मा० ४

आजपरुक्ष्मणपोथी

दीनाक्रादी [illegible] श्रिमद्विनागे

1

ग्र२ ग्रं२ वेध ना दु

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॥ उक्तं समाम्नायैदमर्थ्यं तस्मात्सर्वं तदर्थं स्यात् ॥ एवं स्मृतिसहितस्य वेदस्य प्रामाण्ये सिद्धे इदानीं वाक्यार्थव्याख्यानावसरे सत्य

परिसमाप्ते प्रमाणलक्षणे केन संबंधेन नामधेयस्यैतस्याः प्रस्तावः क्रियते ॥ केचिन्नावदाहुः । किंतु उद्भिदादयो गुणस्य प्रमाणमुत क्रियाणामेव नामधेये ने२

ति । तदुक्तं । एवं सति हि समस्तमेव शास्त्रं प्रमाणलक्षणादभिन्नं स्यात् । सर्वत्र चैतच्चिन्त्यते । किमिदं वाक्यमस्यार्थस्य प्रमाणमुतास्येति । विधिवाक्ये नेदं

पिस्वेशेष्वेवान्तरपक्षोपरिकल्पितोऽकाधिकरणार्थेन व्याख्यातेन रस्य उक्तं समाम्नायैदमर्थ्यमित्यनेन सूत्रेण कः सिद्धान्तोऽभिप्रेतः । पूर्वपक्षोत्तरपक्षौ थाभिधीय १

न्ते इति वक्तव्यं न ह्युक्तं दमर्थ्यानमर्थ्यं बुधवन्नमुद्भिदादीनामभिहितं स्यात् । इह योऽधिकरणयो[illegible]मतसूत्रपक्षयोरुत्तरपक्षसूत्रद्वयमिति व्याख्येयं । तत्र प्रथमं ता

वदुद्भिदादीनां संदेहः क्रियते किमेतेषां विधिमंत्रसंप्रयोगं गच्छतीत्युत नेति । किं [illegible]सः । आम्नायस्य क्रियार्थत्वात् क्रियानर्थक्यं । यावद्वचनं शब्दे दप्रमाण

ए ॐ वाद्युद्भिदादिनतोऽधिकं आयातोपपुक्तार्थमानर्थक्यं प्रपद्यते ॥ नह्येते विध्यादिषु तत्र वंति । साध्यसाधनेतिकर्तव्यतानभिधायित्वाच्चोदनावाह्यत्वं स्तुति

ग्र स्तुत्यभावादर्थवादाना निरर्थकाः । कर्मांगभूतेवं संतकप्रकाशयितव्यार्थाभावान्मंत्र कार्यं निद्दत्वे : भवतो न हेतुप्रयोजनमस्ति व्यप्रमाणमेवं ज्ञातीयकाइति । अ

त्राभिधीयते ॥ सर्वस्यास्त्रि विभागाथाद्देस्यो केन हेतुना । उद्भिदादप्रमाणमतिरेकान्नसिद्ध्यति ॥ यदा तदर्थवद्यान्यत मार्थमितिस्थितं ॥ तदा विचारः कि

वा२ म्रा४

मर्थमिति।ननु अर्थवादत्वं वाक्यशेषत्वाभावात्।कथं तु नरकं न वाक्यशेषो यावता स्ववाक्ये वैदेहि पिष्टेत्या शिवदेकवाक्यतावगम्यते।नैतदस्ति।विधात
व्यस्य हि यः शेषः स वाक्यशेषः सोऽर्थवादो यं तु विष्णुदेशादिवनाति विधत्ततत्त्वाक्यशेषस्यांतं विना यस्तु पयोऽपि चंद्रं तु त्यनद्रव्यांक्षेडं वराधिकरणे
न चैकपदस्तुतिर्दृष्टा न चेह तां प्रतिपद्यामहे।यद्गुणेद्धं पशुना मन्त्रेनाक्रियतद्रूपेदं प्राशस्त्यं प्रकल्प्यमानं नदपि तन्नीयोतस्तु दापाश्रयवलवत्तरकारणाव
प्रसिद्धावाधितेऽन्यथा हि प्रातिपदिकार्थप्राधान्यात् प्राप्त वैदेहि पिष्टेति वर्णप्रथममेव प्राप्तो बाध्यते।न वा धर्म मंत्रवर्णताद्रूप्येणाप्रतीतेरेव स्मरणाभावाद्यानचैकप
स ५ दत्वाभावात्काङ्क्षत्वेऽकरणत्वप्रतीत्याधारस्याधारकत्वं न चैतदविधेयं कश्चिद्‌ब्रूयात्।असमवाप्यर्थो दृश्यते न समवेतप्रकाशनेक मंत्रत्वं।मांत्रवर्णिकद्रव्यकल्पनाया
मप्यतिगौरवं।न वास्य समुच्चयकत्वं हि निपातिकाक्षिणिरिति।येन मांत्रवर्णिककल्पनास्यात्।नवरूपप्रयोगार्हं अतश्चाविशिष्टुकथादिषत्वेत्यादिवन्नाध्या
हारेण निराकांक्षीकृत्य प्रयोगः।स्फुटं च ब्राह्मणेनैकवाक्यत्वमित्यमंत्रगतं नस्माद्धि विष्णुदेशोऽन्तर्गतत्वोवान्तराधिकरणेन विचार्यते गुणविधिर्नमध्ये यमितितत्र
तावत्प्रसिद्धेर्वत्सवचनेन प्रयोगात् न वचनेन वा अधिकत्वोपपत्ते [illegible] गुणरूपं विधीयते।प्रातिपदिकं तावदुद्देशेन समर्थं उद्देश्यत्व निज्ञाद्यवयवप्रसिद्धागम्य
ते न च समुदायार्थानस्यावीलोके प्रसिद्धा न च लोकादन्यागतोऽर्थो विसादेवावगम्यते।संबंधस्याप्याख्याहेतुत्वात्।स्तुतीयापिवकरणवाचिनी क्रियाया

सा॰ ३ वि॰ ३ ध्विना ना॰ ३

साधनं शक्तिमद्द्रव्यं तद्द्वारा वा शक्तिः कारणं तेनोद्भित्साधनको यागो विज्ञायते न च यागस्योद्भित्संकरणं च वा प्रसिद्धं अर्थविधायकप्रवृत्तिविशेषकरत्वं । विधा
2 यको द्वित्यद्वरूपाणां प्रवृत्तौ विशेषः ॥ अन्यथा प्रवृत्त्याधित्ति समेव प्रवृत्तिरेतैर्घांस्यात् । अथ वा प्रसिद्धत्वाद्गुणविधेरर्थवत्त्वमभिधेयवत्त्वं नामधेयत्व
योर्न ज्ञायते इति योज्यते । अथवा नेदं नार्थवत्त्वं हेतुरुद्भित्वस्य व्यवजिताः फलं तत्र स्वत्वाद्यातन्न विधित्सरूपयोः प्रवृत्तिविशेषक इति वाक्यं गुणनामधेयम 2
पिकृतं विशिष्टस्यार्थवत्त्वं ॥ प्रवृत्तिविशेषकरत्वं प्रयोजनं तदभिकृतं अकृतं विधेयं धात्वर्थ । धात्वर्थ नाम क्रियाश्रिता साधनानां विधीयते तत्र विशेषेण ना
2 मतः । यदा नामधेयं तु न केवलं गुणायाभिविधिविषयत्वं योग्यत्वं यागविशेषः प्रतिपाद्यते तदा किमपरं तत्र नामाकरिष्यत । अथ सामान्यमात्रमभिधीयते ततस्त
त्रं स्याभिष्टमेवैतं नामेत्यसंबद्धं । सिद्धत्वादेव विशेषस्य नामधेयं विधायि तत इति वस्यते । यस्मादेकेनापि प्रकारेणोद्भिदादीनां विशेषवचनत्वं तदा तदस्य
ताविना भृत्तसामान्यवचनत्वे नयजेरनर्थकत्वं । लाघवं च विधौ गुणाविधौ न विद्यतिं यागानुवादाद्यपेवं गुणाविशेषस्याश्रविधेरशक्तेः न तर्हि कर्म विधीय
ते तथा वा विहितकर्मतिकस्य गुणो विधीयत इत्यानर्थक्यं आत आह प्रकृतो ज्योतिष्टोम इति न गुणविधिपक्षे ज्योतिष्टोमेनेत्यस्यापि तत्परत्वात् अविहित
वकर्मगत्याभावात् इदमेकं कर्म विधानं न विद्यति । तद्यागः एतद्वाविक्षायके विधातु भगावलाज्योतिष्टोमपदमेवैकं नामधेयं । अथ वा तदेवैकं गुणविशिष्टकर्म विधा

यं॰ २ व ४ न ४ गुणस्य

ना मप

नमित्तरागिकर्मोत्तु वा देंगुणविधानानि । न त्वेवं संति मर्वो एकाहाहीनसत्रवा स्त्वाम्योतिष्टोमध्ये वदुणविधिविशिष्टद्वारेणैव प्रकरणादन्न निरिक्ताइतिकर्मांतरामान्न
त्रज्योतिष्टोमांत्रकस्य विन्यस्त कृतिरिति तत्तद्देन नाभिधातव्यं । तेन सिद्धांतानिभिप्रायेणाहेति केचिदेवद्यथवा प्रक्रियतइति प्रकृतिः प्रकृतत्वेन्योतिष्टोमइत्यर्थः । अथ वा
संघज्योतिष्टोमेव मादीनां करणविभक्त्याख्यातसंबंधशब्दभावात्तद्गुणविधित्वासुपपत्तेरेकां तेन नेदस्कतया कर्मनामधेयं तद्वेपद्यपासज्योतिष्टोमः प्रकृतिः । नमूत्त
त्रिवाक्य । शिष्टेन सोमेन ज्योतिष्टोमेन वा प्रवरोधाज्योतिष्टोमेयुगणांतरविधानप्रसुक्तं काम्यत्वादुद्दिशयो बाधकान्न विद्धं ति । नित्यप्रयोगेषु पूर्वस्य गुणस्या
ता वत्तौ । अथवा विशिष्टविहितं पि कर्मणि च स्वरूपमात्रं निरूप्य गुणांतरं विहितं नो त्यन्तिकाद्विशिष्यते तत्था सत्यसंभवाद्विकल्पइति मां स्यते ॥ अपिवा नाम धे
धना स्यात्‌ यदुत्पत्तावपूर्वमविधायकत्वात्‌ ॥ ७ ॥ पदइत्यत्रो प्रथमज्ञाने अर्थांतरवाचकत्वेनैकां ततान प्रसिद्धेषु द्विसाहित्ते हि विकल्पव्यवहारे प्रथमोपनिपाता नि॰
मामाधिकरणेन नामधेयं स्यात्‌ । अन्यथा एवमपूर्वं कर्म विदधद्यथवद्धविद्यति ॥ अथ कस्य नामधेयमिति संदेहे अभिधीयते यस्योत्पत्तौ न पूर्वं निशा आ॰
ते याग स्येत्यर्थः ॥ किंकारणं गुणाविधीयमानो हि फलेकर्मणि वाभवेद्विशिष्टविधित्वावा सर्वथा वन प्रयुज्यते । फलं प्रतितावद्विधीयमानेपर पदसंबंध
विधानं यावहितकल्पना स्यात्‌ । पाशोर्ध्वमोन्मत्तिकसोमवाधात्‌ अनुदनीये नत्वरुविनि ॥ दिनात्मन्यं तावत्‌ सिद्धेमया गाइति दोषाः । तथा यागं प्रति गुणविधो फल

रयातूरु शुर वा२ नो३ अन्यथागत्यसंभवादितिवापाठः ॥१

तस्मात्‌ ...

एतमर्थं कांसार्थकस्यप्राप्त्योति होमविशेषणत्वेन वाक्यभेदः प्रत्ययस्यापारविप्रकृष्टताधात्वपारार्थ्येन दनीययाम्सोमवाध विकल्पाश्चात्यंताशुक्ताः। तेषु
ति शिष्टविधौ सर्वपारार्थ्यं। अनेक विधिशक्तिकल्पना मैत्रीर्थे लक्षणागम्यमान सामानाधिकरण्यत्वागोनदनीयपागश्चेति दोषाः। तस्माद्गुणविधिः। न
ह्यर्थयति ज्ञथा श्रुतिरु ह्विदादीत्र्वद्यातितहतो लक्षयेन्नावच्छंती लक्षयेदिति याग्रंथः। प्रातिपदिकसामर्थ्यमुक्ता विलक्षिसंबंधादप्येतदमस्यतद्विद्य
यति पागेनेत्यादिना। किं च विधीने [illegible] वानुवादे वा यागः करणमिष्यते। तत्र मीपेक्षतीयां तंतद्वाचित्वंनस्तंवति। यत्र करणत्रिधाधिन्यालक्षीयसत्वे
३ व माद्विवर्णकाणां विलक्षणार्थेता स्तु पागमात्रकथं करणवाचिनो हि प्रातिपदिका दिस्तुच्यते। नेपदीषाः करणाश्रयैर्वा चिनो हीत्यभिप्रायः। अ ३
थवा करणशब्दो पादशामर्थं ब्रवीति ताहश्यप्राति पादिकं वाचकमेव। कृदंतेन हि कारक विशिष्टं द्रव्यमेवोच्यते न पिलक्षिवन्निकृष्टाशक्ति
आव करणीकरणेन करणायेति च कारकांतरयोगो दृश्यते। अन्यथा हि विलक्षणत्निहिते नैर्देकेन कारकेणावशीकारान्न तद्व्यं कारकांतरयोगि
प्रतिपद्यते। एतकेत्युक्तकर्कांतरं नाक्ष्येयीतस्मादस्तु पसर्जनद्रव्यवृत्तत्वा कृदंतानां श्रुपपन्नं करणशब्दार्थवाचित्वं प्रातिपदिकस्य। तेनैतदुक्तं भव
ति। यदसित्रवाक्यकरणंतद्वाचिनः प्रातिपदिकां तृतीययोक्तियोगस्यैव फलभावनायाः करणं न द्रव्यमिति च केति। तत्रापि यद्युद्धित्यदंप

य४

त्व२

गवचनमेवंस्तृतीयांतंसदेकवाक्यतांयाति। अर्थांतरवचनत्वेच संबद्धंस्याद्। नञ्ञ्ःचप्रत्ययस्कंस्य वा वित्वमुपन्यस्यसंकर्यंपुनः करणबाहुमानेबाध्यतेब्रीहिसोमवद्।
यथेवब्रीहिभिर्यजेतसोमेन ऽयद्येतइत्येवमादीनांकरणश्रुते यागेकवाक्यत्वेसतितृतीयांतत्वेप्यधिकरण्येप्यविरुद्धमेवमिहापीति। हवइतिविरंतरेतडामोद न२
काद्यादिहरितइत्ययमुपतेयथातइआर्थमाणमपिस्वैद्धंदत्तः पुनः पुनरुद्दर्केद्वाद्दथाविवंधोन्यो ऽपिद्यद्दंद्दव्यवहारःसर्वइतिप्रसिद्धः॥ नडुच्यते। पदमज्ञातम
४स्त्वा द्विर्यंत्र सिद्धेरप्रथक्श्रुति। निर्णीयते निरूढंनुम्ख्यार्थाद्दपनीयतेडीद्याद्दयोद्यल्पंतरूढाद्धेस्वार्थंमरित्यज्ञंतसामानाधिकरण्यमप्रतिपद्यमानानागत्यंतराभाव त्रु५
श्रुणाविषयोविज्ञायंते॥ येडुनरूढिदादयोयोगिकाम्नेषांयेनैवप्रकारेणाड्ख्यवचनत्वंतेनैवकर्मवचनत्वमप्युपपद्यतइतिप्रत्यक्षप्रसिद्धापदीसीनायाम
त्रुमानेनाप्यन्नामसंशयवृद्दासकरणांनडःस्याति। सर्वशब्दार्थावधारणोप्ययमभ्युपायः प्रसिद्धसामानाधिकरण्यंनाम। प्रधानंवकरणत्वंप्रागेलआत्मके
शक्रोतिप्रातिपदिकमात्मविषयमेमापादयितुं। किंवा। पित्रक्याथांवाद्दाद्यविधेःस्यान्नाम्निलाघवंगुणपक्षेविधेपद्संस्याकारकपोरपिद्यसदे
सि— स्यवस्थंकाविद्धिलक्यर्थे [illegible] त्ययस्यविप्रिशक्तिःकल्पेतानस्मादवपवहारेणाज्ञिकर्मण्यपिप्रसिद्धिः॥ ज्योतिष्टोमादेरपिस्वफलोद्देशनकारित्वादेत
न्नामप्रसंगाइतिवेद्मसामानाधिकरण्यावधारितविषयविशेषस्यावयवार्थार्थाख्यानान्नवास्त्र्योतिष्टोमादिभिःसमभिव्याहारोसिद्धःअथवार्थापत्तिरप्ये

वि३ ज्यो१ पि४ सि

त्वापि पित्र२

हितो प्रविश्रवे — ५२ — सा२ द्वि२ — क

नैतन्न विषयं विशेषमेवोद्देदनं निमित्तं नवाम्पत्रनदन्नीति च वक्ष्याय यथा सामादिमन्त्रतगमन विशेषानभिज्ञत्वं गोशब्दस्यात्र विधेयत्वादित्यस्य व्याख्यानांतरं

४ न नामधेयं विधायिष्यत इति। मंत्रार्थं स्तिसंबद्धरूपेणाद्वहिरादेशिष्टिंतस्यादिविधानं॥ सामानाधिकरण्यावयवप्रसिद्धिभ्यां तु सिद्धेः। मेत्रनामधेयपार्थोन विधीयते तद्

धीनत्वाद्यागविशेषसिद्धेः। इहार्थेऽपि संज्ञासंज्ञिनोः सामानाधिकरण्यं नाप्तितथा व्याप्तरूपच्च वहिन्नमेवार्थं संज्ञागमयतीति विशेषणविशेष्यभावान्न सिद्ध

ते तन्नैर्थं स्वरूपाभिधानं प्रसज्येत प्रत्यक्षावगतस्वरूपविशिष्टार्थाभिधानाद प्रसंगा। सर्वत्र ग्रहणेते विशेषणेन विशिष्टत्वं तु हिरनिष्ठानवनाभिहिता विशेषण

नवैतावता शब्दरूपाध्यासप्रसंगः। तदत्तु वेधेन विद्यमानार्थे शाविशेषोद्धारणा दिक्षुइत्यस्मात्। नाम्नां वेदमादीनां प्रकृतितो भेदोन्यथा हितदन वहिर्नाय ४

द्विः यथा फलार्थं पुनः क्षतिः प्रकृतिगामित्वान्नैव कर्मभिः। यावा। अथवा सर्वनामधेयेषु किंविदर्थगतमपि विशेषणमभ्यीत्यरूपायेकहायनेत्यादि

वदेव विशेषणं विशेषणात्। नवयत्तु द्यावणामंतरेणास्य यागविशेषनामत्वमिति न सामान्यख्यानर्थकत्वं परस्परसंनिधानेन हिनाममापि यागविषयं

यागोप्येतद्वहिन्नोनैव सामान्यमात्रं प्रकृतो वेतिलभ्यते। तस्मादुभयोरर्थवत्ता। विशिष्टत्वावना विधानाद्वोभयोरपि विधानमिति नानुवादत्वं। एवंच सति

न नामत्वं विधिवन्मात्रपतिर्योगीति येत्सर्वपक्षे विधेयत्वं सिद्धांते तु विधेयार्थवादमंत्रातिरेकं नाम्नां वर्षीयंतिते पाक्षुद्रस्तमेवाश्रेयोव्यवहारं [illegible]ना

सा२ — गभूतया

कुं४ सं टे२ दर्श१ ह्या२ क नि२ घ२ प्स ना१

प्रवृत्तिविशेषकरता। न हि विधिस्वरूपेण हि प्रनेमाहं यष्टा इति लघुरीत्या नोपायः स्यात्। दर्शपूर्णमासावारप्स्यमाने मारंभ मे दर्शपूर्णमासाभ्यामिति विनियोगेणैवं
धो दर्शपूर्णमासाभ्यां स्वर्गकाम इति वफलेपवं धी मयाव्यस्यात्। तस्मात्साम क्षेयाय्येयं ज्ञाति कानीति सिद्धं॥ ॥ यथा विनियोगेणापदेशात् अयमाग्नेयो दिसंबंधः॥
स्वानीमयोगिके कुड्यादिवल्लोकवदेवत्तु जातिगुणशब्देषु पुखिंता। नरोस्तु माहिकिकरणाभावाद्युरोधेन प्रत्यक्षप्रसिद्धिबाधकसंभवतीति पूर्वोपिकरणेन
चवा सिद्धिः॥ नंयो ज्योतिष्टुवते ष्टहेतुवते वाहिष्ठवमानेनस्तुवत इत्युक्त लिंगवाक्यादेतानुदाहरणव्याजितथाहि उक्तहोतामदेयं वाक्यमाध्यवधारितं। अस्तु
५ऊ हारांगतांयातिमेवोदाहरणरूमा। साक्षुनोदाँ तासूत्रकारेणोयविनियोगोपदेशाइति श्रुत्याचाक्य श्याश्रितत्वात्। अयवीकिमर्थंते नैतदाश्रितांयदुक्तं वचन
प्रतिपादितफलाविशेषात्। पूर्वपक्षनिराकरणहेतुर्वोवाक्यशेदहस्त्र संलवतीतिदर्शितं। अथ वोत्य श्रुतिवाक्यस्यस्या। ज्यादिपदस्थपक्षद्वये विमर्शकोर्धंश
देकाभ्या विनिर्मयहेतुर्नाम्नीत्यन्यथासिद्ध्यपेक्षणा स्तुदाहरणत्वं। घृतवाक्षिश्रीत्रीं वक्रशोत्रनामत्वं विलायते। या स्याज्या नितेस्तुवतइति कथ्यते मंत्र कार्ये
२ना मेमा निकथं वार्देनां। निधायेतदिति सहापुत्यलिंगवाक्येनान्यतः सिद्धिरवासवा। अन्य लिंगवाक्यस्थमेव यथा रूढिं परित्यज्य श्रुतिनाम मनां प्रतिपद्यते तथा हेतु
यो यदि स्यपेक्षा गुणविधित्वे विवृतस्पष्टतावकरणात्वात्समंबंधि मंत्रलक्षणाया ध्रुवश्यं संबंधक्रूहाकामपेक्षणायां इह विधाने मंत्र यं लक्षणाप्रसंगा
नेर

१ अ्थ्यासमरसंर्घा सा३ कुं४

कल्पनामन्त्रार्थविस्मरणात्‌ २
प्र

शा। अत्रवादोस्तु नाथं दोषो भवति तेन स्तोत्राणामप्यप्रवक्तान्यत एवोलक्ष्यव्येति तंदुलं पक्षे पिष्टापेष्टृता। ततश्चास्तु वत इत्येतावन्मात्रमत्र विवक्षितं न मित्यान्या दिष्टा
५ श्लोऽन्यतो निर्णीयते तस्मात्। एवमानषाहङ्कसुयोगिकत्वात्सर्वाधिकरणसिद्धस्तु दाहरणौ मितिकेचित्। अपरे तु मन्यन्ते। नो क्रियादिवन्मात्र न क्रियां प्रति कर्तृत्वं सोमस्याप
5 प घते। मो मो हितत्रयं पवतेऽमृतश्चनक्रमेण्येव पवप्रमिद्दिरस्त्रीति एवमानार्थं मंत्रकत्वाद्वलक्षितलक्षणां तो दुर्बलतरेति वाक्यभेदेनैव सिद्धं मन्दाहरणं। तत्रप ५
सिद्धा दय ४ पूर्वपक्षे पूर्ववदेव व्याख्या पा ४। विचे स्तुन्नरपक्षे घोतनादयो नो मीयेयुर्णाविधिरिष्टः। अत्र कारणमुच्यते। वित्रत्वां प्रोक्षयोगो हि प्राशितानो स्वभा
प्रा ५ वतः। तेन तेषां लिङ्गागांगं प्रकृतिर्दृष्टमाश्रिते। श्येनादि विज्ञागो हि प्राशित्यति रिक्तेऽर्थे शब्दानुकारमात्रेणविज्ञायतेपश्चादिषु द्रव्यरूपेणाप्रकृतं वह्मादिङ्या
त्मकत्वान्नैतद्योग्यं कर्मेत्युक्तं द्यमाणे वाक्याद्याग मात्रसंबंधिनो प्रसक्ते सामर्थ्याप्राप्तिष्याग माकांक्षता। प्रकृतो वा हि स्मृत्वा द्वितिन्यायेन सर्वथा तिष्ठापद
२ तनी सप्रकृतिमानी षो मीयं गह्यतां। तत्रयधुतस्मिन्वाक्य शिष्टं कृष्ण सारंग लोहितसारंगा दिष्विणांतरे पुष्करं वर्धायकं संस्ताव्यते तथा पिङ्गर्वं ददेव वाधविकल्पोयत्र
श्रो मासदक्ष पूर्वपक्षे मायश्चात्र दृष्टव्यं। एकपदोपादानेनकार्थविधानादेककारकनिवंधनत्वाद्वाक्यभेदाभिप्रायापृष्ठकामथ्याह्यो पित्र स्वर्गकामा धि
करणपूर्वपक्षन्यायेनार्जनां गवां स्तुवादो भिमतः। न पापफलानं पृष्ठयागः पृष्ठमका मयमाने नात्र घाद्गुशक्यते। यागात्तुवादो विज्ञानत्वादिति। सर्वत्राम्या
हि
वार बाध३

न संबंधेऽप्रमाणोपन्यासं तत्रोऽपि विधिशास्त्रप्रसंक्रांते स्यात् ज्ञातोऽस्त्वयं वाऽऽहतः यावद्यावद्विधेयांतः समुपादीयते तावत्तावत्पूर्वत्रानेकशः क्लृप्तकल्पनाम यावदसुवादत्वा
कांक्षसंभवति॥ अगत्यातत्रापि विध्यंगीकरणं अभिधानविधिरत्वस्थीत्व माभमी यो मीयथागइत्यनूद्यतो गुणो फल[illegible] कल्पनीयां यतस्तेतरविरुद्धेति किमयं
गुणविधिपक्षएवप्रसिद्धिः क्रियते। सिद्धांतग्रंथो यं प्रमासाख्यिः खिनइतिके विद्वा अपरेत्वाहुः फलसंबंधे किल प्रधानत्वाद्गुणो क्रिविधातास्यादिति। मद
गुणः। सर्वधानामध्ये यद्यतिपक्षो गुणविधिः स्वफलसंबंधे पानपगतांतया वदन्ति स्थितएतस्मिन्नधिकरणे गुणविधिनामधेयमिति विचारइति॥
फलसंबंधे हि कांते नयागसामामाधिकरण्या नावाद्गुणविधिरेवस्यादिति॥ नैवं वाच्यं इत्यग्रयः पक्षाइति सांतिगुणविधिः फले यागे वा नामधेयं
त्वेकैकस्याद्वयं द्वयं निशकर्तव्यं॥ तत्र पूर्वपक्षस्य एवं दुर्बलत्वात्तायं पक्षं निराकरोति धातुपारार्थ्यप्रसंगात् हि अन्यत्रप्रवाहि भिर्यजे भेतिधयागे
गुणविधानं। करणत्वस्यापि वपागस्यान्यक्रियावाच्यावगतकरणत्वार्थी। क्रियसाध्यप्राप्तुं वादे तुगुणो विधीयमाने न मत्वर्थलक्षणा। गुणवाधेऽवधा
ति मह्योपकल्पनं। प्रयोगवचमाद्विविधिः॥ न अपंचदशानि शास्तदशां [illegible] वेयंरूपाशा दीनसंख्यामात्रवाची॥ सोमेऽडविधिः पंचदशाद्यर्थइतिस्म २४

य   ऽनीति   न   दशान्या

रणात्। न हि सोमइति सोत्री पासंख्यातो न्यायाद्विधीयते नियसेषः। सोमाय्यैं मायनमाग्रपरिहिदेनसुतिमानाभक्सोमसिद्धेः महशाभ्रक्वायि हिदेष्टुनयमिहिदेत्र

त्रुतिमानवाध्रित्वात्। न वा त्र मत्वर्थलक्षणा। कुतः। अन्यमाणस्य वाक्यस्य न्यूनाधिकविकल्पने। लक्षणा वाक्यभेदादिदोषाननुप्रसिद्धसोमः। इहेत्तावदेकवाक्य

6 त्वे वाक्यसंयोगान्नावादवरूपं प्रकरणाम्नानात् मितवाक्यसंबंधस्ते कः। प्रयोगवचनविधिरेव प्रियतव्यः। ततः कर्मस्वर्थ एव प्रतिपाद्यतइति लक्ष्य त

तदेतत्स्यात्। इष्ट्वा स्वाराज्यादीनां कर्तव्यता विशेषात्मके तिकर्तव्यतार्थिना प्रकरणेन यद्ग्रहणमिति। यद्येवात्र क्रियैत्तनुपालनं। प्रधानदेशत्वादंग

वि४ नामान्यादिशिरवदंशप्रोत्रसमीपेस्थितत्वात्। अतश्च यथैवाभिमुपनिधायध्रुवतइत्यत्राग्नेः सन्नामात्रेणोपकरोत्येव नित्यानामिति दिर्होषींतस्माद्गुणवि

धानमितिप्राप्ते। विधीयते प्रोक्षणतोशिरस्वं ध इतिअनेकार्थविधानं हि प्रधानकर्म क्रियानेसत्युपपद्यते। अत्र पुनः कर्मास्तु वादेन गुणोविधीयते

न च गुणानां परस्परं संबंधो विद्यते। तत्रैकगुणविधाने गुणान्तराणामेपादर्थापत्त्या वेष्टोमानेकः। विधिव्यापारकल्पना पांश्रुतः। पुनस्त्वाराप्नप्र

यथा कर्तव्यमिति वाक्यभेदः स्यात्। आहवनीयादिनेकमपदार्थविधायधतिसानवर्मो विशेषणविधिस्तत्वन्यन्नग्रह्णाति विशेषणानां एकपदोप

नेपि यानेकविधिशक्तिकल्पनात्र्गौरवमस्येवा। उत्पत्तिवाक्यशिष्टगुणांतरविरोधाद्वाशक्तिः। तथा हि उत्पत्तिवाक्यविहितं कर्मकं सर्वं स्वरूपे घते। नवा
श्रितगुणेन शक्यं तद्विरोधिगुणांतरं। यत्रात्र दृश्यमान एवावरुद्धगुणोपबद्धं हि तत्स्या। तत्र शेषे सौदर्शनाद्याकांक्षाधीनसंबंधगुणांतरविधानानुपपत्तिः। तत्र
निरूप्य क्रियामात्रे गुणविधिः शक्यः। उक्तं। प्रथमं हि स्थं वाक्यस्थे गुणे संबध्यते क्रिया। वाक्यांतरगतैः पश्चात्... साकांक्षा व्यपेता। पामिपरस्पर निरपे
क्षा मिश्रा हि यवाद्विवाक्यवदेव ... तेनैव... बनत्वाद्व निर्विकल्पा। इह श्रोत्रक्रियावाक्यमन्यमिरपेक्षं विदध्यान्नोत्पत्तिवाक्यमनुत्पन्नेव वादसपा
त्रा। पशुकाम संबंधाद्यपदार्थांतरवार्थ्य ग्रहणाभिमितो विवाक्यभेदो विद्यते। यद्यपि फलं न विधीयते तथापि तत्र कर्मविधानात्कर्म णि वगुण विधौरिष्टेव गौरव
। अपि च कर्मणः फलगुणोपपत्तिरुपपद्यते दृश्यते तद्वाक्यदोषापरः स्यादि। न च पशुकाम पदमर्जनागत्या समवद्यते। कथं पुरुषार्थो हि सर्वेण स्वरमास्वकाम्यते
तस्मात्साधनत्वं गोषु प्रवृत्तिः। आर्थ्य माहते। न हि साधनभूतं पश्वंकश्चित्कामयते। विनेव तत्काम्येन प्रार्थिता न्यथानु प पद्यात्तस्मात्पादन्नेगोपीयानस्य कामता। तवेवा
श्रतः स्वातंत्र्येणायमुख्ययास्यात्काम्यते। देवकामशब्दोपदेशात्फलं प्रतीमः। विशेषणावेतत्साधकं तत्साध्यो हि तत्रूव स्यामः। फलं वा मीमांसापरस्परत्वं गवा
न्नेतदस्या हासीत्यत्तुवादी संभवः। प्रकरणं च बाध्यते प्राजापत्ययागस्य नामधेयत्वेत्त कर्मफलसंबंधमात्रकरणैकश्चिद्दोषः। पंवदशान्यास्यानीतिद्वा

सं० संख्ययोरूर्ध्वयोर्ज्ञात्रेघ्नप्राप्तस्याज्ञान्यतराज्ञ्वादेनेतरविधानसंभवः। कर्मांतरस्तुं च न प्रतीयते। न चैतद्वाच्यं भवतु गौणो विधायकर्माणत्वप्रसंगः प्रकरणावाधश्च
१ ।न च विशिष्टद्रव्यविधिरुपपद्यते इति वच्यते। तत्रैकत्वमवयत्नांगभूतमिति। न वा क्रिया विशेषणं विधीयते विधायकस्य नाम ... पदे सामोदसंबंधाज्ञान
वेह क्रियोपाद्मायो विधीयमानो यादृक्कुमविशुणमाक्षिपेत्। न चैषां स्तुतिप्रयोगवचनेन ग्रहणमक्रियात्मकत्वात्। अर्हत्वानां वांतरक्रियायोगादिनेवा
कोपकल्पितावगुण इत्येकथं भावे गृह्णतिप्रहूतां क्रियाः। न कर्मत्व तिक्रियां प्रत्यंगत्वमुपपद्यते। सर्वो हि लेपात्मको न्यत्र व्याप्रियते। सत्त्वप्रमुवरूपात्म १
ताज्ञप्राचापवर्गान्नसाध्यत्वं तदा तिरिक्तसाध्यांतरानपेक्षत्वात्। योपकारासंभवाच्चेति कर्त्तव्यतांबोधयत्युरथंतरं सवतीत्येवं चोदितानामपि प्रकरणग्रह
णं तदतिदेशप्राप्तावांतरक्रियासंबंधप्रसंगात्। न वा व्यादीनां लोके सन्नानसिद्धायेनेदानीं भावेन स्तुतिप्रयोगसन्निधिस्थापनत्वान्नाकरिष्यते इति वेन्न। ना
चोदितत्वात्। अग्निप्रपतिधायेति तु स्पष्टं विधानं। आम्नातासत्यतिरिक्तार्थं क्रियाश्रयत्वेकथं तावेन ग्रहीतुं। सिद्धो तेन वधावयस्यार्थवत्त्वात्। नान्यथानु
पपत्त्या विनियोजकवाक्यकल्पना। पदिव्याख्यस्तु दंत इत्यनेन विहितानां पंचदशानां त्वाविधिरूपता। ततः सर्वाधिकरणन्यायेन सैव मत्वर्थलक्षणेति म
त्वा यदत्यविद्यान्यानि घोत्राणि त्वादि। संसर्गिद्रव्यत्वात्त्याज्यानां सादीत्यं वदमध्ययोगाभावाच्च श्रुतपलाद्विपरिमाणकल्पनावशपाप्ययितव्यो भ

वेशानेनैवं विज्ञायते यथा स्तुत्यत्वेनो नाम त्वं न ज्ञातं गुणैर्वा को ऽवगतस्यानक्षिपत्यर्थं तथा णेतद्गुणविधानमेवं सिध्यति पशुत्यन्ना वास्य शब्दो नामधेयं नान्यथेति। गुणा
नां कोपपत्त्यर्थं समभिव्याहृते न च अन्यो ऽस्या नार्थवादा नामधेयत्वमाश्रितं। यदा हि सौ गुणप्रदानुत्पादाना मास्य त्वमिति। यस्माद्देवाः प्रजापतिवचनादेतेभ्यः स्तोत्रे
भ्यो जिमधावं स्त तस्माद्देहेभ्यः स्तेनाम्याख्यानीति तथा तासां धारणः पृष्ठत्वं च वर्त्तते इति यस्मादुपांशु वाचा पृष्ठ स्तुत्वे हि थंतरादीनि ज्ञातानि तस्मात्पृष्ठानि पृष्ठ्यानीत्यर्थ
ब्र४ वादाद्धि ज्ञातेः। तथा च तिला श्रैवामदेव्यादि पृष्ठशब्दप्रसिद्धिः। अथैते नार्थेनैकस्य वाक्यस्य शक्या विधानं। तस्मिन्नेकस्मिन्नुपं च दश संख्या विशिष्टा
नीत्येवमादि द्वयं विशिष्टानां वा एकस्याभावादिति प्रधानाख्यातानुच्चारणात् सिद्धार्थं। ननु पदद्वयमिति। भवति क्रिया संबंधात् सिद्धार्थं। न न त्वेतद्द्वयमपि वि
धायकमिति। प्रधान क्रिया हि विशेषणानि पिंडीकरोति समस्या यास्तु प्रत्येकवर्त्तिन्यो ऽन्तस्य समुदाये वाक्यपरिसमाप्तिः अन्ततश्च परस्परसंबंधाभावः॥ पंचदशा
निधानि कानि पृष्ठानीति॥ अन्यान्यपि यावन्ति तावन्ति भेवन्तीति कल्पना॥ तस्मान्नोभयं विधायकं। न चानुवादकं स्तोत्रेषु तादृशस्याभावादनर्थकत्व
प्रसंगात्। तस्मादेकानुवादेनेतरविधि स्विन्नामधेयत्वे च कल्पते। विधायकानीति चाद्य विधेयार्थापत्तेन व्यापारान्तुनः पुनरभिहितं। न च नामप कृष्टवि
धिशक्तिरन्वितपंचदशानीति विकृतौ साधकतमं अग्नौ स्तोत्रीयापरिच्छेदात् स्तुत्यं स्तुतिमात्रमभिधत्ते शब्दसामंतस्यसंवेष्यति॥ ७॥ तत्र प्रख्यानां नपरा

श्रीमस्तु सर्वत्र द्विप्रकारमेव नामपदं सांविज्ञायिकं यौगिकं वा उभयमपि वाधिकरणाद्वयेन प्रतिपादितं किमिदानीमवसितं येन पुनर्विचार्यते । अथ यौ
गिकार्थं नामेव मत्वर्थपलक्षणापरिहारेणात्र चिंता उत्तराधिकरणोक्तसांविज्ञायि कानां वाक्यभेदाशंसनवात्र । तत्रा ग्रयेहोत्रमस्मिन्निति सि
द्धांते यस्तु पदमाहन्यसमासात्तु पलक्षणे स्थांतरणीतमत्वर्थी वक्तुवी हि स्वेदे न गुणं विधिर्यते एवं च प्रसिद्धा दध्यो हेतवः सत्त्वामपि साधयं होमे ॥ मं ग्राधेति द्वंद्वं
प्रातहोमे होममाचारन्तु वादाह्या सर्वदविहोमे प्रविहितं देवताकेषु विधीयते । वाक्यसामर्थ्यात् । तथा धार इति द्वाराणा समर्थ इच्छमाज्य पयः अग्निर्दिष्टो निधी ८
यते । तत्र द्वितीयानिर्देशात्करणा क्रियासंस्कार्यतैलेनाध्यवसीयमानमन्यपदस्य मानसंस्कारानुपपत्तेः प्रयोतु न मपेक्षते धर्ममात्रं च तस्य भौगोंशद्वार्थमा
त्रापवर्गिवांविशेषस्मारणं करोतीति । तदुक्तरीति कदेशेन किं कर्तव्यमित्यपेक्षा । लोकेपि च बहुव्यापाणां कवित्वा ना द्रान्तु पयोस्यमाणानामीषदोषणां संस्का
रं कुर्वंति । तेनामिक्षवधुक्लमभूतीकथयन्नलक्षणमुक्तफलवमसंबद्धसंस्कार्यद्रव्यं कर्ममात्रमिलापि प्रकरणाद्यशो मदर्शपूर्णमासप्रधानानुपसर्पति । तत्रा
पि वाग्नेयादीनां विहितद्रव्यकत्वादुपांशुयाजाः केवलाः आकांक्षति तादर्थ्यं प्रतिपद्यते । आह च ॥ अतसंस्कारसंबंध अंशुस्वौ यद्यपसंगतं स्यमया तद्धाणत्वा
त्र प्रकृतेर्यातिसंगतिं । अथवा यत्करोतीति प्रत्यर्थमात्रं साकांक्षत्वादेवोपांशुयाजवाक्यं भावनाप्रस्य धाधार इत्येवाक्येन विधीयमानेनैतत्साध्यत्वादेकवाक्यत्वमा

प्रोक्ष्यते । औपवसथ्येऽप्येवं वा तस्य वीरणामृतमेकत्वाद् विज्ञानेश्वरेण समर्थमात्रं एयथा श्रुति विधिं मन्यते । तत्र धान्यादिवत्सिद्धेनोम्याप्रयोजनं नव संस्कारकर्माणि कि विना
मर्वं निदृश्यं ते तथैव गुणो विधीयत इति द्वितीयाक्रतेऽथ च संस्कार्यत्वाद् इव शंक्य विरस्य गुणत्वमित्य सिद्धायां । अत्रोच्यते ॥ विधिश्रितत्वे र्थात्प्रा विशाखामन्यस्य प्रतिहात
प्रमाणस्या पणं वर्थमिति तिना मत्वमिष्यते । अत्र वदन्ति । सापं होमे यदि प्रयाज्याधारे वपयोर्विधिं तैतः शाखान्तरश्रमे विधिः स्यात्तत्प्रयोजनं । यदा त्वदेवते होमे देव
तांविधिरूच्यते । इत्थं वो पांशुयाजस्य मदानस्य व्यतां कथं । उच्यते ॥ विधिश्चेदग्निहोत्रस्यात्र तस्य विषयी विषये निवेशः प्रकृते वा स्यात्तु क्रे वद्याकृते पिवा । अम
होत्रेऽस्य संबंधे कृते न्येन प्रवर्त्तनात् । अग्निहोत्रपदेस्य हि मन्तु वाद त्वलक्षणं । अनूद्यत्वा पिधायेथं गुणः सर्वो विधीयते । नवाहुवाहः प्रकृतात्कर्मणो न्मत्र लस्यते । प्रकृ
४ चार्मवेदनूपायां गुणो होमे विधीयते तत्र तत्रख्यातान्य त्रतविधिप्रत्यरिग्रहात्तनवधात्वनुवादो त्र कथं विड्पपद्यते । प्रकृतेऽप्रकृता त्वा वा न्नमा त्कर्म विधीयते । सा
यमूह्यौ द्विसंयुक्ते गुणोवा ख्ये विधीयते । श्रुद्धेन श्रूयते कर्म प्रकृतं नाग्नि नेम्नतथा । इत्थं स्यात्तुवादश्चाप्यवधाभासम्भवत्यते । तत्स्पष्टं द्वावनाशेहा कोड पापिन्
होमवत् । विधीयतां विशिष्टं वेकर्म त्येवं विकल्प्यते । न वेदन्यो न शिष्टास्तु सत्य ख्यां वे ति वोत्तरं । न वनुर्थी समासमा सत्प्रत कृतां वात्र विधये त्वेतेन विना । शक्याद
वता विकल्पना । यं कश्चिदेव संबंधः षष्ठी न तु रू पाड्वेश्र अन्तु वादेन्य द्योत्तु वा सा समत्वा तिश्चाधारस्याप्तितां । सिद्धेकथ्यतापत्यघासवत् । विधातव्य संबं

धोऽविवेस्यर्थं प्रत्ययार्थयोः॥ प्रातर्होमे पितॄनेषवर्ज्जितं नैव विधीयते॥ एकदेशोपि च ज्ञाता ज्ञानुवादो पौ हुति आघारस्यापि संबंधतुश्येनो यांकुकर्मणा सामानाधिकर
ण्यं च साध्यांशेन ह कर्मणा॥ विस्पष्टं द्व्यनामत्वं न वाघारस्याभ्यता॥ यत्र तद्यदेशं वा॥ अथे ब ज्ञोति निसित्यादि च नेसुदाहरणां ते पां तृतीया निर्देशा लावा स्त्र ण विधि
१ स्यात्रांते पिव वाक्यांतरेषु यदा तृतीया निर्देशं प्रतिपद्यंते तदा विचार्यंते॥ अथवा प्रथमा निर्देशो न तु प्रथम पि प्रस्तुत्य प स्यात्र तन्नाध्याक्रियोपन्यास संभवतीत्येत दृष्टुदाह ८
रणामेवा तत्रैतेरेव प्रसिध्या द्विगुण विधिः मवात्र कर्मणि प्रहृति निमित्तं किं चिदस्त्रिा व मर्थो पादानेन वा न्यंत विप्रकृष्णमो गता स्यात्र तत्र च वरं मत्वर्थलक्षणा॥ साधनं हि
प्रतीतं मत्वंता विना भावास्व साध्यां क्रियांश क्रेशो नैव प्रतिपादयति विनैव मत्नु लोपेना किं च मत्वर्थो वाक्यवेलाया मेक वाक्यत्व शक्र मवेद्द द्वार्थः पदवेला यांर घा
माणो निरूर्वल स्तु गुणविधि पक्षे हि स्वार्थो प्रीत्या गेनेव श्येन पदं तद्धं तस्तुन्नरकाले लक्ष्यति॥ आम्नाया द्वारणका लत्तु स्वार्थमेव विनिष्टुं के लव तस्तु श्येना ध्येतु यागा दा
दित एव सादृश्य विवक्षया पदं प्रवृत्त मित्य स्तु पगमाच्छ तिवाधप्रसंगा देद्युष्यते विधेयं स्वयं तेव स्तु लिन्न यो प मया सदृश न हि तेनैव तस्ये वस्तु निप्रह दिशी स्थलश्येना दि
वाक्येषु हि यथा दैश्येनो निपत्यादन्ने स्व मय पीछ्य मानस्तु तिर्देश्यते तया व विधीयमान स्य लर्वितव्यं॥ गुणविधानेव श्येनद्रव्यं विधीयते इति तदेव स्रोतव्यां मवत
स्येवात्मे वो पमानं स्तु क्तं॥ अश्वा यो ता नं स्पलेन स्तुतरांस्तु तिर्त्तिव ध्यन म्पसंत पिं रित बाधा यथा रामस्त वणयो युद्धं रामरावणयो रिवा भवति लोके काल्पनिकमव॥

स्यादिगतं नेदमाश्रित्येवमपि स्मृतिः संभवति वेदे तु ग्रन्थनामधेयत्वेनुयागश्च येनच्छन्द्यश्येनो नामेणाएव त्रेराजस्यां इतरथा हि होमत्वार्थ यथार्थो लिङ्ग यिमयो कालत्व लिकञ्चनेद इत्य
तिगोरवं। न वचनात् तु त्यात ह्याश्रितङ्गच्छावनमवकल्पते याग पितृर ति गाहत वाह्य। अविधेयगतं हि स्तुतिरन्यत्र संवार्थत्वे यागस्तु ग्रन्थ मेव विधिश्च स्तुति भागत्रे निन इत्यं श्रूयते विधीयते
या। अन्तर विषयागोमद्व्यलक्षणा हि क्रूष्टतासमनिव्याहारात्र इत्यदेवता यागा एवमत्वं प्रथ्यं विवोचत बलस्ताम मास्तुवादे स्तुताव वनेस्यच्छ मत्र क्षीप्यः मार्यनेन इत्य वचनेभ्यां इत्य
र्थस्तु पशव स्य परत्रप्रमादे योगा स्यापमे वा प नाय नेमत्वार्थ लक्षणा न स्वयं मू कल्पनीया। अस्तु वर्ण्यार्थः। यथा वैश्यपनेत्वा हिताश्व वीक्षा श्च यास्तु पारार्थ्य प्रत्यय विप्रकर्षाद् यावा
वावक्रुञ्याः॥ ॥नामधेयं गुणश्रुतेः स्यात् विधानमिति चेत्॥ मंत्रसंबंधेन नाम्यात पदस्य धात्वर्थः फलं प्रतिकरणं गुणं च प्रतिमाधोरवत्र विरोध्यते। तत्रो इति यागे धातो नव पञ्चतं बाव
य इति निस्तु गपहि विधायापारा हि नेवमत्वार्थलक्षणा यासंबंधमिति हि। तथा स्यादि पदस्यानंत्रेण क्षातस्य त्वा प्रयोगाः तस्मात् सर्वत्र तस्य रिक्तिम् तेनाम धेये गुण श्रुतेः प्रसिद्धा इति तु
ण प्रत्यय। न ग्रमात्र हि धात्वर्थमेव नवस्तु शालं नामधेयं नेति यथा संतवं सर्वाधिकरणे स्वरूपेणारम्भे। नत्वेदमपि वाकांश्च तु इत्वली छ्म नीति वाजपेयाधपासा सर्वाण्येव विहोदाह
त्वंत्यानि। श्राद्धवा। कारणेश पदिषे षु पार्थाश्रमा धात्वकल्पना। तस्मात् गुणविधानेन नास्त्रि मत्वर्थलक्षणा॥ ७॥ तुल्यत्वात् क्रिययोर्न॥॥ वाजपेये नाव दयं विशेषो निधीयते वाजपेयं
वाग्नस्त्वाद्देष धइत्यताततः इत्वं सारूप्य सामान्यादेश्चिकस्यं प्रमन्यते॥ ८॥ ऐकशब्द्यात् परार्थवत्॥ संत्रस्वमेकरूपणाम वे तुल्योपकारतः। उपकारान्यथात्वे तु रथ स्यात्

त्रिलक्षणो। द्रव्यो हि तत्र संस्वति। प्रत्येकं वा समुदाये वा वाक्यपरिसमाप्तेः। आख्यातस्य गुणत्वप्राप्त्या पोढ्यां तेः द्रव्यं तावद्यागे विधीयते न फलम् अफलत्वात् ... भाग
न हि सर्वत्र फलं तत्र विनियोक्ष्यति तद्धे क्रियां प्रत्युपादीयेत ... मेव ... यागोऽपि फलं प्रत्युपादीयते। अतः ... प्रतिपत्त्यां स्कारत्व प्रसंगात् ... पा निर्देशाभावात्। ...
व्यापारः ... प्रयोगो विद्यते ... मात्रीयते। एतेन यागफलयोर्द्वयं प्रत्युपादानं प्रयुक्तं ... फलेयागद्वययोः ... नमे केम निराकांक्षे फले ... विधाना ... यादे
कस्मात् सर्वे तदेतत् ... मिति। नद्रव्याप ... नो यागाः फले विधीयते मतर्थलक्षणा ... दिप्रसंगात्। न चैतद्देवापत्तियोगेन फलं प्रागेव ... १०
देशो पादेयविधेः ... श्रुतया ... प्रधानश्रुता ... भावः। एकमात्री ... स्यात्तस्य संबंधा ... युगपदाप ... वाक्यभेदात् ...
त्री ह्विषमाना ... पदीपमामा ... कल्पना ... नमु ... इति तत्र पदमभिता ... वा ... पदार्थ ...
त्वादनं ... प्रधानस्या ... मानानेतदसीति कथं प्राधान्यात् ... रूप ... तद्वेस्यात् ... अहर्यदि ... मितिवैरूप्यं परिहरति। गुणादि
ध्यांशे ... मास्यात विशिष्टरूपमेवो ... व्यं वाजपेयेद ... ना ... यत्र विधिरिति। ... संस्कार्यत्वप्रसंगमनादृत्यास्यात्। गुणस्य ...
कवाक्यपरिसमाप्तेः। भिन्न ... संबंधोपन्यासः। प्रकर ... ननवाक्येन यागमात्रविधानमिति। तत्र संबंध ... हि परस्पर निरपे।

रव्यथ

स्यामायामीनसंबंधः। एकविशेषणेनेतरसंबंधे वाक्यभेदप्रसंगात् तत्रानिष्ठप्रसंगात् अन्यथामप्रकरणेगुणो विधीयमानः स्वद्रव्यजयति संबंधात् क्रत्वर्थे कोपयोगप्रयोगसंबंधो वा विज्ञा
यते स्वर्गोपूर्णमासाभ्यां स्वर्गकामो यजेतेति वाक्येषु निष्ठा इति प्रकरणे विधीयमानो व्रीह्यादयो निष्ठंत इति विषयं तेन स्वाराज्यकामयागे कवाक्यतामपमानानोऽप्यत्र विध्यंतीति नामधेयता। अ
न्तु गुणासु विधीयेरन् विगागा हि धानार्थेन वेदनानशिष्टाः॥ एवं सिद्धेषु नामधेयेषु नामधेयकार्यं मुख्यं सूत्रनीमपवादः प्रवृत्तौ कस्मात् तु नरि हेवद विहोमपदं न विधायते। विधाय ति
मेतद पि॥ तस्य पोन्मिश्यनेन। विद्युदेशमतानां तेह विचारः तत्र अर्थवाद गतानापदेकयास्तु रूपाद विहोमं कुर्यादिति। सिद्धे वा कर्मनामधेय त्वेत देशो विचारः तत्र गृहस्थ ज्ञानान्य
विनेतिनोपन्यस्तं। यान्तु तत्र गुणविध्याशंका साधिकरणमध्ये परिश्यादनामात्रं सर्वमेवेतत्तु प्रासंगिकमष्टमे ऽर्थवाद पूर्वविंताधिकारात्रकेन पुनर्विहितानां कर्मणां मात्रेमादानां
नामधेयत्व माशंक्यते। तदुक्तमत्र पाकयालोऽस्वतीत्यादि नि ऽध्यमात्रमुक्तः। क्रमवत्तां यागस्तावन्नांडेति पायं तेनामांवष्यान्तक्रमेणाप्यादिदेवस्यानियान्यायत्वज्ञाक्यामुख्य
लान्यामायं तेता निक्रमयिनियुक्ता निसं तिमां त्रवत्लिं कों क्रमांगभूतादेवताकल्यायं तिन प्रन्यथातेमंत्रा क्रमीपयोगं गच्छेयुः॥ किंयाष्ठ मन्यप्रकाशनेन तत्संबंधि प्रकाशने नवाम
त्रा। केऽपिपयोगितां गच्छेति। सर्वे तेः क्रियाख्यं वा विधीयते यद मन्यादधि धीयते तस्य संबंधित्वं नजानं। तत्रासंबंधमन्यादि प्रकाशनेनं गत्व प्रसंगः। तेनाव धारितांगत्व मंत्रास्तु रा
नेवं विज्ञायते यानेतेऽपि दंति तेन्नूनमहान्यादयः। क्रियांगमिषितेव मंत्रेषु प्राधान्यात्। स्विधानादेवतात्वेन प्रज्ञाता इति तदैवल सण्यान्तु कर्मस्वपि देवता भवंति। पुरोडाशादि सिरपिन

विर   न्या१

गभ्यमाने:१

हविरात्मकस्यात्र योग्यतया यागशब्देनोपलक्षणं मानैर्देवतेत्याकांक्षितत्वादिदम् देवतासंबंधनिघ्नत्वे स्तुतिमतानां यागानां तन्त्वाख्यं वान्यशास्त्रमित्यादेर्याद्विलानामधेयत्वं अन्यस्य
११ ह्यकपालादीनां हविष्ट्वम् इहेति विधास्वधर्तीति शुद्धस्यामेर्यहीतवादस्मान्नानैव मस्यसंस्कारार्थोपपत्तराग्न्यभिधारणात् यह नोच्यमुखेन निघ्नत्वे यत्र स्वतंत्रं होतीति सवस
यावद्द्रव्यं निघ्नानां हा श्मशानं तथैवाख्यादिषु प्राप्तेषु नामधेयत्वम् एवं वानेकार्थविधिसिद्धेषा नमविधत्वात् तथा प्राप्तेर्नियीयते नयेद्दृष्ट्वा नशिशुः सु प्रोगाश्चाद्दृ नकेवविदु
नेगुणास्योपादेशपरत्वं विधिनाध्यवितागमः नतावद्दृष्टा देवतासंस्कारसंयोगेन यागविधिरूप ... कर्पणद्रव्यस्य स्वरूपेण मंत्राकांक्षावद्भूतत्वा नवान्यवाद्विशान्तस्य सं ११
बंधः संप्रतीयते नाप्याकपालासवस्त्रीत्यतावताकाङ्क्षितरूपव्यापारो विधायत्वेयात्तुत्वात् यस्य विकरणं मंत्रमपेक्षेत नव प्ररोडाशतवनं प्ररूपस्यात्त्वेपं प्रतिनियतकर्तृके
त्याक्रियायां नापि द्रव्यं स्वरूपेण सिद्धात्मकत्वात् कर्तव्यं यन मर्थेतज्जनिमिसूर्द्धेत्या द्विसिद्धं व्यनद्व्यापारो वा निधीयते येनाकांक्षयापि संबंधोऽस्य ... निधीयते नक
श्रितेः संबंधो विधीयते नवयागादविष्टुं वा प्ररोडाशवधारितं ... स्यादेवताकांक्षीनमंत्रा गाचमंगति ... यदि हि प्रकमं यागस्य मवधार्यते ततो देवताकांक्षायां मन्त्रो देवतावाचि
नो मंत्राः संबध्येरन्नैव तत्तु तद्दैवतत्वं शास्त्रेनोक्तं न वयागसंबंधात्र प्राक्पुरोडाशादीनां हविष्ट्वमवधार्यते संबंधिशब्दोपस्थानद्रव्यस्वरूपप्रयुक्तान्तेदेवहि ... मयागसंबंधं प
यः प्रकृतिनलोके हविः ... वाच्यं सवति ... नाकलिनकर्मनामत्वं प्रसे ... क्रियात्मकत्वात् मंत्राकांक्षायां वचनविनियोगस्य शास्त्र मवति

अवगतिः५ भतं४

मांशवर्णिकदेवताकल्पना। सर्वं ऋणघट्स्फ्लायं देवताविधिः सर्वं ज्योष्ठेन द्दिन देवताविधेर्मासं लवत्ति किमित्याशीयते। अन्यथानुपपत्तिश्च लक्ष्या सोनवतद्धि तेन मंत्रवि
।अन्यथानुपपत्तिः। तस्मादन्नेनैव कृते इष्टदेवतासंबंधेऽर्थवादश्रुतः सरेणानवनिशब्देन विहितेन विशेषार्थक्रमेण मंत्राणां। आम्नायाने कार्यविधिरंगीक्रियते। विधा
नार्थं न क्रियतां ते शब्द इति विधिप्रयोजनत्वान्निष्प्रायेण। सर्वं वैतन्न स्यादविरक्तांगत्वे खुनाना वृमत्रप्राप्तिपक्षिके नो कान हि शिष्टं द्रव्यं न द्दितेन संबंधोपि तत्रैवार्थं गृहीता वा२
स्वश्चामानाधिकरण्याद्याज्ञो यामी यानी मीपसर्जनतउक्तम ष्टाकपालपदं विशेषणं नेन मतत्रेव तिगम्यं। इष्टस्यवाने यलेन नवक्त्र मभाव्यमान स्यमसिद्धमीतितदा द्दिसाला
वना पितत्रैव न वयागेन विना आग्नेयद्रव्यं न त्वयितुं शक्यमिति रूप त्वा विशेषोपि यागसंबंधं न गतिः। ततश्च न द्दितां न पदोपात्त विधिना सर्वमन्यदर्थाद्वादि त्यमात्रं
वाक्यं भिन्नमित्तावता विधिपूर्वकस्य सर्वत्र धात्वर्थकारक विधिरेवतीत्य सूत्र यमायाः पि संवत्ताव द्दितिष्टा विधीयते तेना विशेषणमन्यथानुपपत्त्यासंवंसंमतां तक ज्यं४
त्वाद्यतामेवसंवंधशब्दोनाभिधत्ते। नत्वध्यायात्मकत्वादिद्रव्यदेवतासंबंधः श्यकमेविधातुं आधिमागादित्यर्था रूपहेतुं न वेदस्येनेत्यन्यथानुपपत्त्यानिराकरणाभि
धियानं॥ ॥व हिरण्ययोरसंस्कारे यात्रलालादवद्वद्वं॥ नामधेयप्रस्तावेनद्रव्याणां मौनभिन्नं प्रत्यधिकरणान्यमात् प्यतेऽत्यहेतुत्वात् पुरोडाशोपुदाहृता। संशा त्र२
स्त्रस्याशामन्निमित्तत्वादितियात्तिकानां संस्कृतेषु प्रयोगात् सार्वत्रिकत्वादविमीतत्वाज्ज संस्कारनिमित्तता। तथाहि पुरोडाशादिर्लोके व्यवहारो न दृश्यते। तस्मा

स्पर२ स्तु२

स्का१ अ२ स्प२ दि मातर२ ए

१२ धूपादिवद्दृष्टान्ते धार्यसंस्कारहेतुत्वात् । तन्नानिमित्तकः । एकदेशो यादृच्छिको जातिनिबन्धनात् तदभावात् तस्यानिमित्तत्वं कल्पना । एवं लौकिकाः शब्दाः न वैदिका

12 अवयववाचीयामर्यादेति स्थितत्वात् लौकिकप्रसिद्धिमती देवदत्ते यत्र क्वचिदेशे पि जातिनिमित्तता लक्ष्यते न तत्र पुनर्निमित्तान्तरक्रियाकल्पना संभवति संकेतोत्पत्ति जातेरनपेक्षा

मात्रा नानिमित्तता तिर्क्रमो न शक्यो वक्तुं अतश्च शास्त्रस्य प्रविरोधानुवाद । किंचावदेनापि न संस्कारेण नूनं प्रागेव भवनादिकात् । न हि धोजातिशब्दत्वमास्थितं लोकसंम

तं येन जातिमेतेन न व्यभिचरन्ति व्यभिचरन्ति तु संस्कारात् । अविहितत्वात् । लोकव्यवहारवेलायां संस्काराणामभावात् ॥ न च डित्थादितुल्यत्वं तु मन्यथा प्रपञ्चितं लो १२

समाप कादन्तस्य नाथीं प्रयागत्वात् तथाश्रिताः । यदि हि डित्थ इति विधिते लायां बंधनविशेषो वा कश्चिल्लौकिको र्थो लिष्यते ततः किमेवं स्थितवचनव्यक्तिविपर्यये एकत्वेन यदि हि

४५ इते सद्वृत्तं घुणाक्षरि । अविच्छिन्नहिं वादेर्गतिस्य स्यादन्तु तुल्यता ॥ ॥ योगरूढौ संयोगानन्तु समुदायप्रसिद्धेः रूढि स्थानीयत्वात् ह्यवयवस्थानीयावयवप्रसिद्धिः दुर्बला

स्यात् । तथा हि । अनुरूपैरेव तु डित्थं समुदायप्रसिद्धिः । अर्थतागोपसंहारादित्यविप्रकृष्यते । सत्यमेवमेतत् । अवश्यं चावयवानामपि स्वार्थेन क्रियायां प्रत्यायनाद

नीत्रपणेऽवयवप्रसिद्धिर्भावात् । तत्रावासकृच्च व्यवयवार्थेषु प्रयोगात् अर्थप्रयुक्ते तत्रानन्यगतित्वेन समुदायप्रसिद्धि । लघ्वी त्विका हि समुदायप्रसिद्धिर्व

यवप्रसिद्धिर्बाधते तस्मात् आत्मलाभो यत्र प्रमाणान्तरेण सर्वाणि भूतानि यथा यं ह्रितेर्थप्रयोगो दृश्यते यथा अश्वकर्णादिरहितेष्वपि सेश्वकर्णशब्दः स्पनवाद्यं

यर बध दार द्वि१

दीव परेष्वी विपद्रिर न्नाकृ वप

न्यात्तु सारेण प्रतीतिरुपपद्यते इत्यर्थः। प्रख्याशक्त्यं मरंकल्प्य मेतत न्वोन्नपसंसवे ध्वयवार्थोत्तु संधानात्र विक्लिसायात्र हरु श्रवणमात्रत्वस्य त्वा दियं वल्लीयसी भवति। अत्र
स्तु २ स्तुनरस्तु प्रकर्षमेव न क्रियाकरणात्व मंत्रवादव यवशक्तिं सिरेव वाक्यवन्न्ययोगोपपत्तेः शक्यंतरे प्रमाना भावाश्च प्रदायप्रसिद्धभाव। तथा हि लवनांग्रदिदं हेतुधानि
कर्णाकथं वना अहृद्यांप्रदायस्यक ओकिं जातु कल्पयेत्रात स्मान्मांस्तु समुदायप्रसिद्धि रितिद्रव इत्यमात्रेसाधारणता। ननु संस्कारनिमित्तत्वेप्याज्ञामाना द्विक
ह ४ र एषद्युतत्वा दीकारस्य[illegible]ता विद्युतिः स्यात्रापि हि हिप्रागीकारगसंस्कारनिमित्तता गम्यतत द्वीप्रत्ययाय माश्रयलिंगमिति। मा भूदत्यवधारणादन्यलिंगा भिवतेत्
५ न श्रयं तु नरस्य प्रयोगः। संस्कारे घ्रीकारांत एवानवगतविभागो वेद्या दिश्रुत्य युक्ता उत्पन्नादृश स्यवाचकत्वं नाव धार्यतेन स्मादीकारांतः स्यात् यौगिकत्वं तु प्राग्भीकार
तु प्रागीकारात्र योगो गम्यत इति सत्प्रत्यया यं निमित्तासावात्र घृतेन प्रयोक्तव्यत्वादक प्रामंतु प्रातिपदिकमत्वं प्रयोक्तव्यो नव ह्वच्यो द्वयं समवायात्र विधिशाद्व प्रया
गनियमो यतः प्रकरणाशद्धवा धेनता मिपत्कवत्र घृतमित्यवप्रयोगः स्यात्त्रा ॥ यथा निर्मंथ्ये ॥ ॥ निर्मंथ्ये विप्रवोधिकरणावज्ञाति संस्कार निमित्तयज्ञादुज्ञा क्वानि नंत
रेणायोगिकत्वं साधनीयं। वेघृताश्मा शिघातात्तु सूर्यकांता दित्तन्मना। निहत्रोयरितार्थः सन्निर्मथ्यां शिनवाक्यं। लोके कर्मार्थे लक्षणाभित्यशाद्वार्थेना विध्यव
हारा द्रवेद्रविरनिर्दग्धघृतप्रतीतिः। सर्वघृतानां वनवद्वैधनीतविकारत्वात्तु न अन्तेरविर निर्दग्धनवनीतार्थता स्यात्। इह तु शब्दप्रमाणकेन क्रियासमित निद
त्तिमात्रवशितार्थो निर्मथ्यशब्द श्विरश्चिराधिघोषो पादाना सामर्थ्यार्थः कथमचिर निर्मथिता विषयः कल्पते। नह्यप्राथिरत्वमपि यागांतर्गतं। क्रियायोगमात्र निमित्तत्वा

वि १ गायी

व तस्माद्स देवत्वं ॥ नैष दोषः ॥ पाकेनाग्नेहरूपान्तरत्वा द्वित्रियोगाणां पराकृतिः ॥ नरूपं पाकांगत्वत्वात्प्रेक्षेशादो करिष्यते । यथैव लोहितोष्णीषा हि वि ध्रिषु विशेषणानां प्राप्तत्वात्
१३ विशेषणानां परत्वमेव । इहापि विशेष्यस्तु वादेन विशेषणाश्रुतत्रिक्रियैव पाकांगत्वेन विधीयते । अंगं तु प्रधानं नैकदेशकालकर्तृकत्वं वक्ष्यते । तेनाविरनिर्मथितेनाग्नेरनिर्म
थितेनाप्यकर्तृनिर्मथितेनेति वक्ष्यमाणे प्रदर्शनार्थं मन्त्रियहणं ॥ ॥ वैश्वदेवे विकल्प इति चेत् ॥ तद्धितोपात्ता मत्वर्थस्य न लक्षणा न वानेकार्थविधिर्येन वाक्यं
नियेतानव यमस्नेषु कर्मसु तत्प्रख्यान्यशास्त्रसह्याय्यं ॥ न वयथा निहोत्रे समासो न नियतकथाश्रुतद्धिताः ॥ सर्वत्र द्ये स्वं रूपा एवं ता विधयोत्सवं ति ॥ नवरूपेनव हि ध्वे
१३ व५ द्वेवः कस्माद्विद्यापदेशः ॥ न च फलपदावप्रगाद्याडपेययद्देरूपांयजेःशाक्यते हि केवलपद्यस्तुवादे वता विधाद्विमित्यारतं ॥ सर्वत्रवनामद्विंतासुमारात्रावर्हिरादिवि
सारेणाव्यथयानेश्रुतवानामस्येयान्यापियोगिका भिनिमैथ्या दिद्रआ सत्यपद्रूषिफलाभिष्टेद्रशानिवैश्वदेवशद्वापित्या त्रिलयनंतरसंबंध ॥ तत्र विकल्प इति नि १३
विशेषः फलेनाप्तिज्ञानं । एवं हि शंक्यते पद्यर्यं गुणविधिर्न हि कर्म विधीयते न वापि द्वारस्य मन्त्रवद्दिं शक्यते तत्र प्रस्तावेया दिकर्मसुवादे नाशक्यं देवता विधा
नं । अन्य निवाक्यधोद्देवतान्तरा इविरोधान् अत्र आह विकल्पस्यानिंसहश विद्यतीति । नवाधापियद्यकारसा छाकारान्यामौत्य त्रिकवलीयस्त्वं क विद्द्शिंतामितितुल्य
बलत्वं मन्यते किं वा न समसस्यानुवादस्य किंचिद्दपियोजनं । विश्वदेवानवआमाः प्रत्येकं संहतेष्वयाः यदि हिरण्यां नविद्ध्यात्ततः समस्तमेवबाक्यमनर्थकं स्या
त् । विश्वदेवसंबंधश्चनपदानानाप्रत्येकमग्निनसमुदापेयेनानूद्यते न वाग्नि सायागस्य केवलस्य वाजिनाग्रहणं न वैश्वदेवशब्दस्य हि पृथक्त्वेन च्छते । तस्माद्

नप्रकरणान्य यरस्तविधिनाङ्गेन प्रकरं हृद्य स्यार

श्राः

२३। प्रसङ्गपाणे गुणविधिः। तत्रैतदुक्तं भवत्येवकपवशब्दः। मयस्तु विधिराभिरूपाणां वाद्वादस्ति विप्रति पि व्रः ध्यते। तत्र प्रकृतत्वाविशेष पियत्र प्राप्तिर्न विद्यते विधेयस्योपसंहार

नवेरूप्यं स विद्यते श्रीत्रैप्यते॥ नायं प्रकृते तस्मिन् [illegible] गुणविधिरुपपद्यते। कथं गुणानां तद्वस्तु त्वाभावकारणा गुणोपरः विकल्पाः। प्रतिषेधस्य सामान्

वस्तुत्पते। अस्मादयाकृत्यस्त्रिवाक्यत्व हितप्रकृत्या अष्टाकपालादीनां स्वतः। विश्वेदेवावा कोऽनान यत्राप्यष्टाकपाला दिसंबंधाद्वाक्यमेव। न तद्धितेनद्रव्य विशेषस्य कृत

देवतासंबंधवाक्यम विशेषनेष्विद्यते भावमात्रकरणाद्वा। विश्वेदेवशब्दे पितथ्यतिवेशः। नयपाल क्षित द्रव्य संबंधकल्पना विप्रकर्षस्य। नतावद्धात्वे स्वेन तिप्रकृतम प्रकृतं वाद्र

द्रव्यं देवता संबंधिश्रूयते तत्र यदनेन तिसामान्यधिकरण्याद्वैतावद्धित्रायते वै श्वदेवेन यागे णेति। ततश्चान्यथा यागसंबंधस्तु पपद्यात तस्मा धनेद्व्यंल इपादेवता स्कंदति। मा ५

वाक्यमेव यागमात्रसंबंधे सति प्रकरणादि दिदंकल्पनीयं। नेन वान्ये पादिनायागनेवैश्वदेवेनयजेत नामनेति। नतु यादि विधीकादि लक्षणा प्रकारणापेक्षा वे क्लिवेधर्मी।

मुहि प्रकरणं द्रव्यस्येति॥ यदा द्रव्यस्या स्यादिसंबंधो विधीयते न तदा प्रकरणापेक्षत्वार्थ॥ अथवा यद्द्रव्यस्य प्रकरणं न तद्वैश्वदेवकोणी प्रितं। नाप्येतद्द्रव्य शब्दो द्रव्यवाची। स्य ४

नोहि श्रोतस्यास्यादि द्रव्यस्य देवता कृतस्य प्रकरणं वाधकं येयधिकरण्यं वाद्र्व्यस्य पद्मं वधिते नकृतमस्या हितस्य प्रकरणं न बाधकमिति। प्रकृत यजितु द्वेश्च न हृत सान्

वादेन गुणविधिः। विशिष्टा पूर्वकर्म विधानं वा विप्रकीर्णं यागे कीकरणाद्व समुदायानुवादोऽर्थवान्। नहि वसंते वैश्वदेवेन प्राचीनप्रवणे वैश्वदेवेनेत्यादिषु विधानैर्वरस्य स

हितानाम प्रधानां हविषां समुदायप्रदाय दतेव कल्पते। सहि विध्यनुवादो हि तेकः शाद्धः समस्तुं ते। अथवा यदुक्तं निर्मथ्यादि वन्नामेव सङ्गुणम विविद्या स्यादितिति तत्रा भिधीयते॥

४ तस्मात्कस्मात्स्वेर पिविश्वेदेवे रूपवत्वं हि (धी४) तानां ह्रि निपाये नन जरवम्पे व सर्वे पांनाम (ण्यापु) यो॥ मिथश्चानर्थसंबंधः॥ वै श्वदेवगु

पादायाप्यवनानोपादिश्यान॥१

त१

थ१ मित्रेचनामसंग्रणविध्यर्थयोरसंबंधः । निर्मंथ्यस्य गुणविधिरितिपरार्थत्वाद्गुणानां । पूर्वलोके सूत्रमपि संस्थवलिमिथ्यमहत्प्रधानेन क्रियमाणे द्विधा स्यं पञ्चमावाहत्यर्थसंबंधः स्याद्ग्राकृत

१४ हविषांगुणभूतत्वान्न कर्माहत्विहेतुता । देवतैक्ये अहत्यागो लाघवाद्धि प्रयुज्यते तेन शक्यमहत्याग्रकर्तव्य इति संख्यां सहप्रदानशक्तो नावश्चितिर्युक्तः ॥ संप्रति प्रश्नदेवता त्याद्यस

ह प्रदानमपि स्पष्टं शक्यं कर्तुं तत्र त्रिंशत्वविरोधः । त्रिंशत्स्मरणं च केषांचिदेवं भवति यान्येन वाक्यपाठान्तराद्वा हावाद्यभागौ स्विष्टकृत्प्रधानाश्चैतय । अपरे पांसुद्धि षडहुद्वाजिने

४३ष्वाग्रहणाद्दाघारेण घाणितां सर्वधानुप्रधानाज्ञतीन्देदृशमपि सिद्धिः ॥ ॥ पूर्ववं तो विधानार्थो स्वसामर्थ्यं ममाश्राये । गुणविधिनामधेयविचारे पर्यवसिते स्वेनाकेवलगुणविधिर्वि

क धेयो वाश्रितनवेति विचार्यते । अथवा स्थाकपालत्र स्पवैश्वानरसामाभाधिकरण्याद्द्वादशांशांतर्गते तत्त्रयत्वे नामधेयत्वमाकंधं काग्रुण विधिः प्रसिद्धादि लिंः प्रकृतया । निबद्धेत १४

स्वस्त्वा रावाद्य समर्थनीयः । ननु पि निराकृत्यार्थवादूनाश्चर्वसिद्धो वा पसंहरिष्यते तत्र पूर्ववत्तां विधानार्थ्यं स्वर्गां नामधेयत्वावधारणा षडस्पष्टावस्यं सिति । तस्माद्गुणवि

६७ धयो घृत्वाद मंतिके वित्रा तदपूर्व । नहि पूर्वत्वा नौश्च मधेयत्वं स्थितं अपूर्वत्वा स्वयैव त्वो किं कार्या पवित्रा नाम्न गुणविधित्वमेयं वैद्रा दिक्कर्मा । सिध्या यिर्त्वं सुतरां मणासिद्धमि

तिनामधेयत्वमपि न स्यात् । सत्येवं सर्वत्र लौकिकेर्थसमभिव्याहारादि भिन्नी मधेयतो का । तस्माद्यथा तायमेव सूत्रार्थः । पूर्वत्वाता र्थवाचित्वेन नामधेयार्थवादते । अप्राप्त

त्वादिष्टाते स्युर्वैश्वदेव विकल्पवत् । यदि हिये श्वानरयागेष्टत्वादयं कृतात्रि त्याद्यौ श्वैव स्वतंत्र सर्वद्वारेण नामधेयस्वमर्थं ग्रहतावास्यात् ॥ ननु प्रा सिद्धि केवलहाद्वस

विधानात्ता तथा हि यघायां मनाश्चैवमाहासंख्याद्भवं तत्राश्रयप्रिदकत्वं निनासांकर्मविशेषणे । नहि सन्ना मात्रे प्रासंख्या व्या प्रियते । किंतर्हि नांपे स्वैपारिष्टे देन

द्वादशत्वेन नवकपालेषु परिच्छिद्यमानेष्वष्टत्वादीनां परिच्छेदकः॥

त्वमित्यपि विघ्नो नास्ति। यद्यपि यथाकथं चित् अस्मिन्नाश्रीयेत तथाप्येतावन्मात्रं भवेत्। अष्टौ भवन्तीति। ननु यदष्टाकपाल इति संस्कृतं हविस्तेषां तद्धितार्थे
निमित्तस्य समासः। तो वसति सामर्थ्यं भवतः। सामर्थ्यं वाक्यनिरपेक्षत्वे भवति। सापेक्षाश्च द्वादशत्वेनाष्टत्वादयः। इति न द्वादशकपालोऽष्टाकपाला द्विरावृत्त्या निर्धनी
यकल्पते तेन तस्य रूपसंकोचे न स्यात्सत्येव ह्यात्मरोवमर्म संवृत्तरमापद्येत न च द्वादशत्वविलक्षणो ह्यष्टत्वादेः कर्मोपयोगः संभवति। संख्यायाः। यद्यपि वाष्टत्वस्तु
त्वाद्वादशत्वं श्रूयते न त्वष्टाकपालस्तु त्वा द्वादशकपालश्च स्तुतिविशेषणविशेष्यपोरत्यंतभेदात्। अपि वा स्वे च द्वादशत्वस्यात्मा यास्तु निर्ज्ञातत्वेनाभिहितेति
स्माद्वादशत्वेन सह विकल्प्यमानानां गुणविधयः एवैते पि संबद्धं वैकल्पिकानेकसंख्याविशिष्टवैश्वानरविधानादेकमेवोत्पत्तिवाक्यमिति नवलावले विशेषः।
तस्मात् सामर्थ्यमिति च पूर्वं प्रकृतयोग्यापेक्षत्वाद्धेश्चदेव पूर्वपक्षोतिदेशः। तत्रायं हि सामर्थ्यं स्यासिद्धमाप्राप्ते स्मि। न च तत्र तु क्रपरिहारः। तस्माद्विधानार्थ इति॥ ॥ए
ण गुणविधानार्थेन गुणाः श्रयोगस्तु रनर्थकानहितं प्रत्यर्थवत्त्वात्स्मि। प्रकृतायाः कृतेयागेन तथाप्यन्यो पि वा गुणः। इत्यं गुणवदेवं न कथं विहितोऽविधीयते। प्रकृते
तावद्द्वादशत्वावरोधान्नाष्टत्वादयो विधीयन्ते। न च हूयस्वेतु उपादानशास्त्रावान्न। न च कर्मान्तरं केवलाष्टत्वादिगुणकं संभवति। इत्यादेवतासंयोगात्। अत्यस २२
यागाप्रवर्णात्। एतेन पुरोडाशे संख्याविधित्वं धीरस्त्युक्तः। तथाष्टाकपालपुरोडाशविधानं हि द्वादशकपालपुरोडाशावरुद्धोपागः पुरोडाशान्तरं युक्तमिति। नापन

स्तु० ४   अ० ५   शा: स्वा० ५   नवम २

द्विते कर्मनिष्ठत्वेनाप्रकृतेपुरोडाशविधिरवगम्यते। न चाष्टाकपालादिविधानं फलं तत्साधनीभूतं चैकविदुपयुज्यते। नाप्यव्यापारात्मकत्वमेकं वाक्य

१५ द्यं विधातुं शक्यते। अत एव वैश्वानरादिवाक्ये द्विवचनादिनाऽध्याहारेण फलं कल्प्यते। वैश्वानरपदेनापि जाग्रतो नात्रानुपपद्यते। विजातीयसंयोगियानुन न्नैतस्मादनर्थकमप्य

दितः वैश्वानरपदानुषंगादष्टाकपालादिद्रव्यदेवतासंबंधविधेर्योगान्तरसिद्धिरिति। तन्नाऽपि। प्रथमांतेषु द्वितीयांतानुषंगात्तेन च विभक्तिविपरिणामोद्य

15 थाप्युपपद्यमानत्वात्। पदद्वितीयानुषंगविपरिणामयोः तरेणाष्टत्वादिद्रव्यवणमनर्थकं स्यात्तत्र किं वा क्रियेत। तन्नु श्रुत्यर्थबोधनोपपत्त्वाज्ञानर्थकं। तदा वानुवादत्वा १५

द्विपरिणामविभक्तिसंबंधेप्यदोषः। तस्मान्न पुरोडाशविधानं। नव द्वादशकपालानष्टाकपालादयः पुरोडाशाग्निर्विजातीयका विधीयंते। अष्टत्वादिमात्रविशेषणे

र्णात्रैवाष्टत्वादयो नवागेनापि पुरोडाशो विधीयंत इत्युक्तं। न चाष्टत्वादीनां द्वादशकपालेनैकवाक्यत्वोपपद्यते। नानाविधेयप्रयोजनवशेनार्थो ऽ क्रत्वा नानाविधा

नानाविधानां भिन्नरूपमानानां साकांक्षत्वं विद्यते। पदद्वित्वे कं वाकांक्षत्वे उक्तत्तः सर्वो विशिष्टैकभावना विधानात्तन्न विकल्पः स्यात्। अष्टत्वादीनां च गुणत्वात्। न च

कं वा कपरिसमाप्त्या पृथगनुष्ठानोपपत्तिः। नव संख्यानां समुच्चयः स्यान्न वा इति संख्यांतरोपजनने न सर्वासां च प्रसंगात्। संख्यांतरानुपजनने समुच्चयसमुद्भाद्दशत्वे इष्टत्वाद

तनीवादतथाभूतानां च द्वादश विधिनैव प्राप्तेरनुवादत्वात्। (संस्थांतरानुपजननसमुच्चयसमुद्भावदशत्वेष्टत्वात् तनीवादतथाभूतानां च द्वादश विधिनैव प्राप्तेरनु)

नतं ४   न २

चा२

पत्निःतेनैतेसन्निवेशौकैःस्मृतंत्राविधार्थंतेऽत्यावश्यंनवत्तासुपर्यंतत्वं।ततश्चद्वादशत्वसमुत्पत्तिवाक्यशिष्टमितरथाणिनुवाक्यांतरैःप्रकरणपठितैर्विशिष्ट
वेलाभिसंतिनसंबध्यंते।एवंतावद्वैश्वानरयागोबलवत्तरगुणावरोधात्प्रष्टत्वादिस्तत्रतीश्छति।अपिचाष्टत्वादयोपिनैवातिसोढाष्टेविपुरोडाशेनैक
वाक्यत्वतत्रानैववैश्वानरयागस्थप्राप्नुवंति।तस्यकरणंवाधिष्ठानतत्स्थत्वविष्यंति।तथाचातद्गुणाःकेवलपुरोडाशसंबंधेप्रयोगेष्टुरनर्थकाःस्थानि
तंपुरोडाशंप्रत्यर्थवत्ताप्तिः।अथवाकथमतद्गुणाइत्यतआहनहितंयागमथावरुद्धंप्रत्यर्थवत्ताप्नोति।तच्छेषानोपपद्यतइतिचेत्।अविनागाद्विधाना
र्थश्रुत्यर्थेनोपपद्यरन्॥ ॥अष्टत्वाद्यविधानत्वाद्धार्थयंतत्प्रसेवना।तस्माद्द्वपदद्वारंद्वादशत्वंप्ररोचयतो।यद्विधेयमवधार्यतेतदेवश्रोतव्यं।द्वादशत्वंवा
त्रविधेयं।तस्माद्यथाकथंचित्तदेवश्रोतव्यं।तस्मादमीमांसकुर्वत्पृष्टादिशब्दास्तदेकदेशप्रतीतिकर्तुंएकदेशश्रुतिद्वारेणचैकदेशीश्रुतोभवति।तेन
तद्रुक्तंभवति।ईदृशोयंद्वादशकपालोभागोयस्मिन्नक्रियमाणेऽष्टकपालादयोपिसंज्ञाविनाभवंति।तेचाष्टत्वादयोऽवलंबवर्तमानादिसिद्धिसमर्थाः
मुख्यमानशब्दोपमितिः।प्रत्ययस्यैवद्वादशत्वसंख्याख्यास्तुतिरितिनैषदोषः।कुतःश्रुतेरपविभाणत्वाद्यावतीहिश्रुतायतेतांसर्वामिसैकरूप्येणविध्युद्देशःप्रत्या
छति।सर्वत्रप्रत्ययैर्बहुभिर्वाद्विरैःश्रुतयोदृश्यंतेप्रोदंप्रकारानेकवाद्विकविकल्पित्वप्रत्यर्थवत्त्वोभवंति।यथैवकेषांचित्तविध्युद्देशमात्रेणाष्टत्वौसिद्धांत्याम

श्रीरु रा५

यार्याद्युक्तिग्राह्यते। तथैवास्यस्तुत्युपपत्तेऽपि कार्यमोक्षादुत्पाद्य प्रणामिति॥ ॥कारणाद्यादितिचेत्॥ जनकत्वेनपूतादेरदृष्टत्वाद। निकारणांतिपांकारयि
ष्टत्वाद्धापूतादेः कारणा त्रिधा। यद्युक्तं द्वादशत्वावरोधादनर्थकमष्टत्वादिविधानंस्यादिति। तत्रानर्थकं। नित्ये हि प्रयोगे द्वादशकपालतायाः स्तुगुणफ
लानिवृत्तत्वर्थमादौ निश्चा पेयते तस्याष्टत्वादीनि द्वादशत्वाद्यवमर्देन विवेद्यंते। तथा हि। पुरुषार्थसमासन्ते कामं नित्यस्यवाधकं। विशेषतश्च सामाद्ये
16 पूर्वधाम्नेप्रवर्त्तनात्। पुरुषार्थसिद्ध्यर्थो हि सर्वः प्रयासइति तत्प्रत्यासन्नवस्तु बलीयो भवति। इहेयद्वादशत्वं पुरुषार्थस्य तत्साधनयागस्य चैष संक्रा
यार्थकपालपरिच्छेदात्। अष्टत्वाद्यस्तु तदाश्रिताः पंतःसात्तान्द्रत्वबेसादिसाधयंतीति प्रत्यासन्नत्वेन बलीयांसो भवंति तस्माद्दर्थवत्त्वमेत इति। ननु ब्रह्म १६
वर्चसयोगादिफलत्वेनयदीप्यते स्तुत्यमात्राहि भिःकेन वर्तमानापदेशिनां। तत्र कश्चिदाह औदुंबराधिकरणपूर्वपक्षन्यायेन प्रत्यायेष्टानामिति तत्स्तु
कं। तत्रैव वदन्नाहरवाच। अतोयमभिप्रायः पूतएवसते जन्मध्यात्याक्षिनाफ... सुवर्णगायत्र्यौदीनंमित्यादिस्मृतेः आत्मात्मिकोविधिः। यदष्टाकपालत्वादि
नि:सार्थवादकेः इत्यकं विहितानां यथासंख्येन पूतएवेत्यादिभिः फलसंबंधः क्रियते॥ आनर्थक्यादकारणांकर्तुर्हि कारणा निगुणार्थो हि विधीयते।
। वाक्यानियावदर्थस्युर्गुणोत्थः फलकल्पने। एको यं प्रियमूर्हागादेकं वेदेश्रुतीः यते पुत्रेजातेद्वादशाकलमिति यद्वेदोपक्रांतं नदेवाष्टत्वादीनामंते यद्वादशक १

क्रमसं १ कया २

३३ ५ नो ३२ द्रि७ ५२

कपालो भवतीति प्रसिद्धज्ञाते एतामिति वोपसंक्रियमाणां प्रथमामष्टां तावत्तावन्नास्त्यादयः पृथक्क्रमवित्तेलभन्ते तदेकवाक्यतावन्नस्त्वादिनो
पपद्यते अर्थांतरपरतायामनर्थकानां यदिदि कर्टसंबंधस्येतानि भवेयुः न तमप्रसूकारणानि प्रयोजकानि स्युः वैश्वानरसंबंधीनित्येतानि तस्मात्कृ
पार्थस्यासंभवान्न इति स्तुत्यर्थो विधीयते पूतएव सइत्येवमादीनां यतश्छन्दःसु श्रूयमाणां यस्मिन्जात इत्यनेनापेक्षितत्वान्न पूर्वैः सह फलत्वेन संबंधः
नचान्यानुपयोगो येन बलाच्छिद्यमानोपेरश्रान्तवाप्त्वादीन्स्वयंवर्षसाद्यानामेतिः। विभागे न संबंधः। पूर्वत्र विनियोगाग्रत्वोद्वेनमित्यादौ तत्र स्तुति
मस्तुपगतमेधाश्वस्तोयानामपूतइत्येवमादीनां फलकल्पनासाध्याममेव वृत्तिनाष्टत्वादीशप्रथमोपनिपातेऽयागच्छेवस्तुतिरेवं कामशब्दरहितत्वेन
फलविधिस्वरूपत्वात् एतेरेवस्रूयमाणो यदष्टाकपालइत्यादीनामुपपन्नस्तुत्यर्थता। तस्मान्नगुणविधय इति सिद्धं॥ ॥ नन्विहिडातिमाहप्य प्रसं
मात्रमलिंगसमभेवाया इति गुणाश्रयाः॥ अर्थवादस्य संगात्सद्रुपकारियुपावादनिमित्तलक्षणां तत्रयौक्तमिदानीमभिधीयते। ननु वक्तव्ये वरूणात्यायान
द्रव्यमूयस्यादिति निमित्तं कथितं सत्यं कथितं। ननु लक्षणा तावेन कथं न हि हि सिद्धं न चोदाहृतार्थवादलक्षणाविषयव्यवहारार्थं तत्र नीतं। अत्र ननु सर्वे
गौणादीनां लक्षणामुच्यते। ननु सहवरणस्थानादाय पिअय्या यज्ञपौंद्रवृत्तिनि गौणानि निमित्तान्युक्तानि लोके च दृश्यन्ते यथाः अयं शायमं वाः

द्रि२ नो३

अग्नि४ लि१ वा२ बा२ वृ ना२

कोशात्मभ्रमस्य स्वेणासुकोराङ्गाजितइति तादृश्यपशुपसंहरन्तेर्ख्यानिर्दिष्टगसमवायेनोपसंहृतानीतिको विरुद्धत्रिसमनैतेतरयत्रप्रत्ययवद्धियश्रि

सहचरिता दिप्रत्ययोऽस्य तिः अथवा गौणपादृत्ते विह निमित्तमभिधीयते न लक्षणायां किमनयोर्भेदो यथा प्रतिबाढमपि कृतः। अभिधेया विहि

तयर्वृत्तिश्च लक्षणेष्यतो लक्ष्यमाणगुणयोगात् वृत्तेरिष्टा तु गौणता। तत्र पठेनां कतिवचनः शब्दः स्वसहचरितांश्च किं लक्षयति तथैव यदि मवा

ख्यादयः तत्संबद्धपुरुषलक्षणार्था भवंति। गौणाश्च केऽपि तु नाग्निर्वा विनाशावनमाणायकः प्रतीयते किं तर्हि वह्निवल्लक्षिता दर्शीघ त्वं गल्या दि

व५ गम्यते तेन माणवके बुद्धिः सदृश्यात् उपजायते। सर्वत्रैव तत्सिद्धिकरादा विप्रेमेव प्रसरस्य वृत्तौ यज्ञमाना दिशाद्ध्वानां वृत्तिरिति मन्त्रदृष्टताः मेत्रा १०

पित्रसामानाधिकरण्यादेकतरस्यैना मधेयत्वं निमित्ताभावादनेकशक्तिकस्य नामधायावृत्तदनुपपत्त्याकार्यलक्षणाईश्वप्रयोजनवत्त्वेनगुणविधि २५ व

य२ धिर्यमशक्नेर्वा तदसंभवादर्थवादत्वमिति त्रयपवपक्षाः तत्र गुणविधिवादीमन्यते नकाविश्वसृजस्य यजमानयोरिति तरसमभिव्याहारेणस्तुतिः प्रती

यते नव प्रोतुमपि परशद्वः परत्र वर्त्तितेन व वृत्ति निमित्तमपि नैव प्रवृत्तस्य प्रयोजनमत्रा कार्यलक्षणा तः तच्चा घो होता सोऽध्वर्युरित्यादिवदत्र तरः

कार्यलक्षणार्थत्र वा विसुखं वाकार्यमादिनादि ति यजमानशद्वः स्थापवित्रः प्रस्तरश्च होतोद्वसुश्यारणादिकार्यलक्षणार्थ इति गुणविधिः। अत्रो च

९१ मा२ अ५

:सं२ परत्र२ प:१५

वान्तो न तावत्कार्ययोर्नित्यमेकत्वात्सुपपद्यते विरोधाद्युतमानस्य प्रसङ्गात्स्त्रैरद्वैवोदनाय एककपालवत्सङ्कवाक्येन प्रसङ्गात्प्रह्वरतीत्य पिण्डमाने प्रक्रि
यमाणे सर्वतन्त्रविलोपप्रसंगात् तस्मादेकवाक्यगतत्वेनासादनसर्वहोमविधिस्तुत्यर्थश्चैवादः कथं सुनःप्रत्यग्रहस्त्योः सामानाधिकरण्यं किमाक
राद्याहुतिरिति प्रजमानो हि सर्वाद्य हि तस्मात्पश्चाद्दशत्वाग्रवर्हिषः परिग्रहस्य स्यादपि तथा ॥ प्रगसिंस्तु तेवाहवनीये सकलो यजमानश्चारोपितो भवत्य :राद्व४
कल्पयालेनाख्यातेनेति स्तुतिः ॥ गुणाश्च शब्दप्रवृत्तिः ॥ कथमस्तु णात्वनन्दिति वाचकत्वमस्तु पेतमभ्यानस्यावस्थः ॥ सिद्धान्तस्तु असहस्यार्थी ॥ सर्वात्मनाऽपूर्व
रा शब्दस्तु सारसंज्ञवेष्टाङ्कितरकल्पनेऽप्रमाणानानावाक्त्रासैन्नविद्यातिवाऽसिंहत्वावगतव्यक्तु पश्चापितत्रसघकारिद्याद्यनेकधर्मप्रत्ययादेव दत्तप्रत्य प
७ नि इति पूर्वैर्वचात्किं मित्त्वमिति निसंशयहेतुत्वेन व्यवहारोच्छेदकारणां प्रसिद्धहानाप्रसिद्धकल्पनां मात्रं यपायां अथोषांस्तु दर्शनं सर्वएव हि सिंहादि
शब्दाज्जातिगुणक्रियासमुदायवाचिनः प्रसङ्गार्थासिन्नवेदेवदत्तादिष्वकतिपययुगुणक्रियायोगादुपचर्यन्त इति तत्राभिधीयते प्रसुदायार्थवाचित्वेनैक
देशेऽनवेक्षतः शत शब्दान्न पंचस्वपि मुख्यरूपेणागम्यते भवति जातिमात्रे दृष्टे सर्वक्रियागुणप्रत्यक्षमप्येपिप्रयोगः ॥ यत्र पश्च मुख्यात्मनेवन देयदत्तादि
ध्वसिदशाद्यपचरितः ॥ सामान्याद्यावितावाक्तत्त्वाधिकरणा सिद्धाबाध्येत क्रियागुणानां वानन्त्यान्नशक्ताः ॥ प्रतिव्यक्ति संबन्धोऽहन विदेकस्यामेव वाचा

द्रव्य३ गुर२ बा१ न४

क्वावास्यादिषु गुणक्रियायोग्यात्स्थाश्रयत्वकंपते नाभिधान्तु मसंगतेः। न चांद्यसामान्यशक्तेः कल्प्यते जात्यंतरे पि कश्चित्कृसां विसदृशावा
त्तरांसिहत्वस्वभावासांप्रायतदेकरूपं नवेतूत्तद्वानाद्दिशि भिहितेनैवस्तुकंवेद्मार्थ्यवावती। भूयन भिहितं सिंहत्वं गुणक्रियाणां च्यवच्छेदेकरूपवैत्यप्रतीतिः। अ
भिहितेवेकस्वतयादेवाशेषगुणक्रियासु गुणमभिधानप्रसङ्गनवसाइतिसमुद्गायवा विनीमकदेशेगुणेण त्वसैनवः। कश्चित्पुनरवाद्दसमारोपितत
द्भावोगौणइति। तस्येनन्मतंनकथं चिन्मन्यवशहापाजात्याद्य निबंधनत्वतया विना त्वं तान भिधेयः क्रियागुणमात्रद्वारेणाद्यवर्त्तिन्नमर्हतिन १८
१ना वशब्देराप्रवर्त्तमानेन सिंहोदेवदत्त इतिसामानाधिकरण्यप्रयोगोपपत्तेः कथं तदर्थविपर्यातरात्मान मैध्यारोप्योपपादियते। वाच्यमासाधश्चाद्मनाद्य
यमेव प्रवर्त्तते। सिंहादिसदृशक्रियागुणदर्शनेन हि देवदत्तादयः सामान्यपरिकल्पनया ताद्रूप्यमापद्यंते। ततश्च तद्वाचकएव शब्दः प्रयुज्यते न वे
तावताभुख्यत्वं प्रसंगोर्थश्चाध्यारोपितत्वात्। यत्र तु मुख्य एवार्थो निसमारोप्यते तेन मुख्यप्रसंगदोषः। तत्रेदमुच्यते भेद कल्पनाया अशक्यत्वात्। तथा हि
असंकार्यस्वभावं सत्त्वं वस्तुवदव्यतिरात्मानां। आरोप्यते भिधानार्थं कथं तु भ्रांतिवर्जितैः। यदा तावद्भ्रान्त्या पृष्टगतस्याकारागोपचारोपशब्द प्रयुंक्तेन
तोन्मयोः प्रतिपाद्यप्रतिपादकयोर्मुख्यार्थाभिमानानुरूपेण तोयप्रतीतेर्भ्रान्तिमुख्यत्वं यथापि वक्ता विवेकी संभिन्नतत्त्वं तथार्थप्रयुक्तेरौ तावत्र विविक्ते

क्र मपुरा१ नार त्रिं४

तदापेकस्य विवेकेनाध्यारोपाभावादितरस्य प्रोंत्याध्यवसानान्नैकमपि युक्ति गौणत्वोपपत्तिः। यदत्र हृष्टावष्टब्धं तोतदोनयोः साहश्यादि निमि
त्तं तन्नैमित्तवत्त्वार्थाध्यवसानादारोपाभावः। तथा हि द्वावपि प्रतिपद्येते सिंहपुंसौ विविक्ततां। अध्यारोपयितुं शक्तिरेकस्यापि विद्यते। यथैव ह्य
सहशानामर्थानां तिसृणु पादीनां न कथंचिदपि प्रतीत्यनावाप्य रूपतया अध्यारोपणमेवं सिंहशानामपि विवेकज्ञानं को पपद्यते न त्वर्थाध्यवसानाद नार
ध्याहशं ज्ञानं व्यवहारांग भवतीति। किंच ज्ञाहृष्टव्यपदार्थानिमित्तान वर्तते खु हि दुर्लभं सिता तत्र भवेन्निर्विषया कथं। न वार्थरहिता बुद्धिरात्माकारमा
त्रमत्र भवंती जायत इत्युक्तं शून्यवादे अपि च पूर्वानिरूपितपदार्थः स्मार्यते प्रथमं पदात्ततः तेन मुख्ये प्रतीतेऽर्थे कोऽध्यारोपोऽभिधीयतामिति। सर्वथा तावदयं गौण
रुत्र मुख्यविभागः श्रोतृणामर्थविशेषावधारणे व्याप्रियते तेषां च पदवेलायामनध्यारोपितस्यार्थस्य रूपेणैव सिंहादिपदमध्यवसायदेवदत्तादिपदसा
मानाधिकरण्याच्च थानुपपत्त्या गौणतां कल्पयंति तत्र चैषां स्वयमनारोपेऽपि सिंहत्वं तत्साहृश्यादि प्रतीतिर्जवति साध किंशब्दादथ्यार्थादित्यपि चिंत्यता नि२
मर्थयव्यतिरेकाभ्यां ज्ञाह्सामानाधिकरण्यान्यथानुपपत्तिरिति निश्चयो जायते। कार्यां सिंहशब्दे हेतुत्वेनापि सिंहाद्यर्थासद्भावमतिः जायते न त्वबुद्धेऽर्थे सिंहशब्देऽभ्रा
तेपि न हृष्टावयवाः प्रमाणाद्युपमध्यारोपाभावः। तदा वक्रपर्यायेणैवेषामेवं कल्पना भवति यथाहमनेन सिंहत्वमध्यारोपितमिति। कथं तर्हि सिंहत्वाविनाभू

वर त्पा३

तानेकक्रियागुणसमुदायोनेन विषयीकृतस्तत्र यथागोरवयवपाण्डुसास्नादिमिर्धीर्वर्त्तते। नचासौसमुदायः किंचिदेकमपि वक्तव्यं समन्वितेनाविनाभाविनतयाकथं
तु सिंहत्वमारोप्यतीति चेदित्युच्यते। तत्रादावदभिधेयतः स्थितयाशाह्यशब्दस्य मुख्यस्य व्यवहारोनतत्दृशेनशब्दत्तरोपजनइति। किंचायदाधारेसनवक्रतागोणः
तिस्यकल्पितविदेसानकथंचित्स्यादध्यारोपप्रसिद्धविनातस्माद्गुणविशिष्टविषयोजनो गौण इत्येवंलक्षणंख्याप्याप्नोत्यत्रानथैवंसतिस्वपुष्पादीनामप्यर्थो
19 विविनाभूतगुणाभावाद्गौणप्रयोगाभावप्रसंगः। सांख्यादिकल्पितप्रधानादिविषयेबौद्धादेर्विनाध्यारोपेणप्रयोगासंभवोऽनभ्युपगतेहि तत्रविधेयानर्थ १९
काममभ्युपगतेनहिरोधाःस्यादध्यारोपितनिवृत्तेर्दोषइति। अत्राभिधीयते। नचैवायंदोषः कुतोऽध्यास्यतेखपुष्पत्वमसत्कथमवस्तुनि। प्रज्ञातगुणसत्ताकमध्या
रोप्यतेवानवा। पक्षोवरत्वपुष्पस्यानायआत्मारवपुष्पंनवशिष्टांतदृष्ट्याद्विप्रयोगः। तत्रकतरस्यखपुष्पमसत्यर्थंयासिहंत्वदृष्टयाविशेषदंश्यारोप्यते। तेनखपुष्प
प्यरूपमेवतावदध्यारोपात्मकमभ्युपगन्तव्यं। नचैतद्यालोकेगौणत्वप्रतीतिर्मुख्यार्थोऽन्तराभावात्प्रयमप्रतीतत्वाद्हिखपुष्पाद्विरूपंनमुख्यत्वादपे
ति। कथमसतोमुख्यत्वमितिचेत्तुल्यमिदंगौणत्वेऽपि। यत्रह्यध्यारोप्यतेसगौणःनयोऽध्यारोप्यते। खपुष्पंवाध्यारोप्यमाणंतैराभावात्स्वयमेवाध्यारोप्येत। त
वैतस्याद्विषमार्थोनंधटादिस्वंतत्राध्यारोप्यतेतेनगौणत्वमितितद्वपुष्पखपुष्पादेःसद्भूपधत्वयात्तुल्यादार्दपंहियात्वक्तंवधकालेऽर्थान्तरभूतस्मादक्रुत्नूरुपं

र४ त१

लंग्रहीतव्यः। न च यथा शशविषाणाद्यर्थः स्वरूपेणानुभूतपूर्वः। न चार्थान्तरसरूपग्रहणेन चक्षुरादेः संबंधो गृहीतो ययोः शब्दपदयोः सदर्थे संबंधोऽनुभूतो यो
नैवं गोणादेर्मुख्यात्मना व्यधीबाधात्। कथं तर्हि शशविषाणं नास्तीत्युच्यते यदि तत्स्वरूपेणाप्रतीतं पूर्वं सरूपप्रतीतस्य वा कथमात्यंतिकप्रतिषेधोप
पत्तिः॥ पश्चाद् अथ च ज्ञानं सद्भाव ४ पदार्थोच्यमानार्थतौ न चैकत्रैव सद्भूमतद्रूपं यगम्यते। तेनैवाध्यारोप्य तदिति चेत्। नाध्यारोपस्याप्येवमेव प्रदेशान्तर
सद्भावाधीनत्वात्। न चात्र सद्भावेनाध्यारोप्यस्याध्यारोपः सिध्यत्यसंबंधात्। कथमुपरसद्भावे न तोयद्रूपाध्यारोपः इति चेत्। प्रदेशान्तरेनोपसद्भावप्रतीते वैष
म्यात् कथं तर्हि शशविषाणं नास्तीति प्रयोगः। पूर्वणो वा ... वगतेनाभिशब्देनानुवादक इति केचित्। अथवा समासाद्ये न प्रागभावादिवु नाभिशब्दः प्रवर्त्तमानः षष्ठ
शाशविषाणाख्येन विशेष्यते। तेन शशविषाणामभ्यासिवानाह्वेनेत्यदोषः। अथवा येनावयवार्थो गृहीतो समासाख्य राजपुरुषादिवत्समासात्तोहर्षेर्ष्यार्थ
स्मृतिः प्रसक्ता न च कदाचिच्छशगोरहितत्वेनावधारितपूर्वव्यख्ये तच्च संगतिसंधानं वार्यम्। अथवा विनैव समासेन शशमधिकरणत्वेन निर्दिश्य विधेयं
तं च गवादिगतं विनैवाध्यारोपेणानयोः संबंधो नास्तीति कथितं तेनैवानुभूतसंबंधस्य ह्यन्यथा विषाणाशब्दश्च समवायाभावं प्रतिपादयति। अथवा शशशृङ्ग
वर्तिनां पृथिव्यावयवानां पर्युपरिस्थितौ यमानः ... हृदं दीर्घं से निःशेषरूपेणोपरिमार्यंतानां नावर्तनाकारेणापद्वच्छामं सोऽप्यनाकाशाद्याध्यासमंत

:श्रृं३नी१ वै१ ति३

१।१ च२ धौ४ २ नि१ रवा५ रवा४ र२ ध:।१ ग३ घ३

२० तो विष [illegible] यः संभवती त्यादि वाक्य । तथा चाहुर्यामिधेयाः क्रियामात्रैव प्रीतीत्यत्र चमाद्या । तिष्ठनीत्यादि विषयो वस्तु रूपाभ ज्ञा
यते ति तल्लक्ष्यमुख्यार्थो नांशांशादिषु नाणादीन अच्यत्रापि प्रसिध्यथा वस्त्वाशिरर्थो सिद्धो गौणः प्रयोगः । तत्र तु मुख्या नामाद्वयी भूतो गौणो गोपदि
वाच्यार्थवगोणता तात्तीर्थो तत्र गौणाश्रितेत्येतत् भावयेत्याज्ञ सङ्ग्राह्यो मा णायक गौणा भूत शब्दार्थ युनरथ त्वगौतो प्रतिपद्यते तत्र याचवक्ष्यति । तत्र
धौ ति मित्यौ तमचा ति द्धिपि पि प्रयाता तुमादी नांशतिश्चधात्र्यपि नाध्याय तनि मिताः किं तर्हि परमाणु शरीरादिकां प्रता तुमादिता क्षिप्तिः तती ख्याद्दृक्
प्रधाना तमरूपैका सूती ति वर्ण्यतां प्रधानादि ध्यानादि इत्याकारणविषयाश्रवोधादिषुः परमाणा घात्मककारणा नुपगमात् । शारीरज्ञानसंज्ञाना धा ना२०
च त्मकं कल्प नाद्य । तद्व्यतिरिक्तकारणादि विविधः क्रियते परमाणुशरीरांशादि श्चेव प्रधानात्मादिज्ञाश्च वृत्ति रिति यावत् समस्तैपार्था भिधाने नैव गौणा रवा३
वो मित्याद्युक्तं । तत्र [illegible] मानः प्रतीतः स्थोर्थ सिद्धेकवत्वं प्रत्ययति । प्रश्नरकक पालाव पिंडावपर्यायापद्मानार्थसिद्धिं कुरुत इति कार्यापत्ते
सङ्ख्ये नरूपे ते ण्ते न जातिसास्यादि निध्याख्याता नि चाग्नेयादिग्रहानां ब्राह्मणादिषु मुख्यत्वमेव येन केन चित् संबंधेन तद्धितोत्पादा देवता संबं
धणववाश्रित्त नलिंदेवत्पश्चात्तेनस्येवके व लं देवता संबंधः स्यात् कुर्यात् तेनैव संबंधेन सचदेवता नवति यथा वक्ष्यति । नवतिसुरूपस्यापि ब्रह्मसादेवते ५

और२ छ२ रवा२ ।।त२ ल३ व२वै२ न१ पा१ता२

मे२ दे३ अग्नि रव स्वधा देवि

तितमात्स्तुदादृष्टणाद्वमतोयचाग्निर्वैब्राह्मणाःइत्यादिप्रयोगप्रभृतुपदाहर्त्तेर्थैर्मर्मिर्हिसृतीतोमुख्येप्रमवद्वसामाध्येनब्राह्मणादीन्तुपश्चाप्य
यती॥जातिरितिवात्रजन्मोपादानंविवेक्षितंयद्यपिवतथावस्तुनाक्षितथाप्यर्थवादांतरेतथोक्तत्वादिहतच्छद्दंतंक्षिमिन्नतांप्रतिपन्नते॥सा
रूप्यात्॥ननुसर्वत्रैवसारूप्यनिमित्तंगौणत्वंसप्रयोगेवमिहतुवस्तुग्राह्यसादृश्यविवक्षयात्प्रथमुपादानंवाक्यंहिपुरुषोर्ध्वंत्वमंडननिमित्तं
वलेऽपिचैतदारोपायऽमानादित्यामूपतेपशमानच्छादिशुधारणेविनियुक्तस्यनिखातस्यवस्थपदार्थकायाविरोधः॥तदप्रशंसार्थ स्वधा
थाकामेवमूपकार्यमाधातुंयदिवकश्चिन्नाक्षिकायाद्वास्तुयस्तिमुपादद्याततस्याविगोपाद्वाप्यन्निर्विधिविषयाख्यानंतद्वस्तुतावेवतदाश्रयतामि
त्यविधिरेषात्रप्रशंसा।ननुसर्वत्रप्रशंसानिमित्तवेगुणापीष्टेष्योक्तसत्त्वंफलमध्यश्रुवादस्यप्रशंसा।अत्रगुणसामान्यादिवत्स्पष्टत्वितिमि
त्तंकथमितिचेत्।गवाश्वादिगतांपूर्वमुपादायप्रशस्ततांतदभावेऽपपश्चादोनञ्समासेनकथ्यतेनतावन्महिषादीनांपशुत्वबाध्याभावःशक्यो
वक्तुंप्रत्यक्षविरोधात्तत्रकार्यप्रतिषेधःकल्प्यनतदपितत्रैवचनंविहितत्वात्प्रशक्यमेव।नचविकल्पोविषयत्वेत।कल्प्योहित्रविधिर्हितिरयचर
क्तः।स्तुत्यावार्थवद्यानागात्प्रातदाश्रयणं।तस्यचमुख्यार्थत्यागः।पशवोगोअश्वादितिवपुनरुपादानमनर्थकंनचपशुत्वेकार्थसमवायिनः

तत्र स्पा२

वाध

क्रियमाणा स्याद्वाक्यात्प्रतिषेद्धुं। अथवा यो वाक्यसमवायिनो विशेषाः प्रतिषिध्येरन्नवमपि मंत्रं फलं श्रेष्ठशब्दे नैव तावानर्थः सिद्धवत्त्वानर्थक्यं
अवश्यं वोत्तरपदेन प्रतिषेधार्थे प्राप्यमनुपपन्नेन भावार्थान्तितं तथ्यं विषयरहितप्रतिषेधासंभवात्रानवप्रशस्तत्वादध्यदुपादीयमानमुपयुज्यतेश
२ तु तुवंति तु गवाद्या द्विशाहत्र [illegible] संबंधात्तज्जर्बैतं प्राशास्त्यं गमयितुं यथा प्रशास्त्रुमपि याकुर्वंति तथा पिप्रक्रमापेक्षपान्नदिहानाकांक्षितमिति
21 प्राप्यमेवमि षिध्यते तत्प्रतिषेधमात्रमपि वनैवोपयिकमिति तद्वारेणाप्येषां प्रशस्ततरत्वं कथ्यते। एतदुक्तं भवति गवाश्वादीनपेक्ष्यनैवपश्यप्र
प्राप्तं विधत्त इत्येवमध्यगत प्रशंसानिमित्तः प्रतिषेधः सावेद्यप्रथमतरमाश्रितो नैर्थं प्रयोजनतया पश्चादवगम्यते। अथवा पुनरुत्तरकालमे २२
वेषा भवती तिन निमित्तत्वे नोच्यते॥ ॥इमा॥ पदिसही रूपदक्षातीत्वाख्यातप्रत्ययबलाद्विधिराश्रीयेते। ननौरेडात्मा धर्मो विशेषणावाकाङ्क्ष म४
दिष्टिः कांघ्रूयानामाध्याम्नो विलंघ्नाणा विज्ञायं मेयाववं विधलिङ्गो मंत्रे रूपधीयेनैतापव प्रयत्यस्त्रवोपधानमात्रमुद्दिश्य मंत्रेषु विधीयमानेषु
सकलव्याप्तेः प्रत्यन्नवचना विनिसुक्त लिंगप्रकरणाभि निश्चेप्य मंत्रानर्थक्यप्रसंगः। तस्मात्प्रकरणपाठादेव सर्वत्र मंत्रेषु प्राप्ते एकदेशाद्रवा
दः सूक्तविधानविनिमित्तार्थवादार्थः। अन्ये वोदयंति। वचनवोदनयेसोपधानद्धयाम्नाप्लिंगप्रकरणात् उमितपावकत्वामंत्रप्राप्तेः प्रदेशांतरस्थ
३५
५

र्थवादानुपपत्तिरेकवाक्याधीनत्वाच्चार्थवादप्रवृत्तेश्च तथा च प्रथनार्थवादे व्याख्यातं नवाच्यो गुणाश्रुपते पदार्थतास्कल्पेन। तत्र परिसंख्या
न२ र्थतैव प्राप्नोति। ततश्चतद्वस्तु मन्त्रार्थस्य वर्जमिति वाचां पुनः श्रुतिप्रयोजनं। तत्र केचिदाहुः। उपधानमेवात्र विधीयते। तन्माहात्म्यप्रदर्श
नार्थं वमंत्रग्रहणमित्थमिदं प्रशास्त्रं पदेव रूपेमंत्रैः क्रियत इति। वचनेनार्थगृहीतमुपधानमिति चेत्। न संहतस्थापनेनापि वचनोपपत्तेः। नचैवं चे२
संहतानामिवोपधानं स्यात्तन्त्रेण पेक्षकाः। प्रत्युपादीयमानस्य प्रतिप्रधानावृत्तिस्थापसिद्धेः। सैषिवं प्राप्नुवं विवक्षया पुनरेवं विधा क्रिया। अ
युर्यवसमाख्यानं तथाहि प्रतिपद्यते न तस्याः युक्तकर्तृकत्वं एककर्तृकत्वं च लभ्यते अर्थगृहीता यानित्यय मः स्यात्तेन वाक्यस्थमुपधानमेवस
र्वे मंत्रा विनियुज्यरन्नविशिष्टसामर्थ्या हि केचिन्कृत्स्नमुपधानप्रभृत्युः। अपिवा प्रत्यर्थं ब्राह्मणोक्तानां मध्यमापत्तिराश्रयः तदर्थमपि संबंधः कार्यो मंत्राप
धानयोः। ये तु पानुवाक्यकांडाधीता मंत्रा वाक्यादृते संबंध एव नाम्नीत्यर्थवदेवं च नेनवाक्यप्रश्नेन सूत्रेणार्थवादत्वं प्रतिपद्यते तल्लिंगात्तल्लिंगा
गेषु रूपवत्सु निमित्तशब्दप्रवृत्तिमात्रकथनादतो नातीव प्रवृत्तीनामविधानमावर्तयाम् आप्यकारेणातु विधौ लक्षणा परिहरतानुवादत्वमाश्रितमे
कयाप्नुवतइति प्रत्युवाकाद्यस्यैवाप्रवृत्ति लिंगवत्त्वादात्मपरित्यागेन तद्धक्षणार्थतामपादात्तस्य विधावप्युनरात्मापि प्रतिपादनीयत्वमिति नैवं।।

गुणप्रधानस्तुत्यर्थत्वेन पुनरनुवादत्वाद् इत्युक्तालक्षणा॥ ॥लिंगसमवायात्राग्नुष्टिविदेव प्राणाग्नुष्टदादिषु चोद्यपरिहारावल्लो ते वं लिंगो सामा
नेवलिंगानां लक्षणामित्युदाहरणे भेदः। घार्थापरित्यागात्वोन्नयत्रलक्षणा घापि यहणं उपादीयमानत्वादिति। आद्यवाप्यत्र लक्षणैमुद्दि
श्यलक्ष्ये कार्ये नियुज्यते। तन्मात्रग्रहणं तस्मिन्नुपादानेद्वयोरपि॥ ॥संदिग्धेषु वाक्यशेषात्॥ विधिस्तुत्योरुभयसदाहृत्रि:समानविषयेष्व्यते
22 तस्मादेकत्रसंदिग्धमितरेणावधार्यते। किं पुनरत्र संदेहकारणं विधौ सामान्यग्रहणमिति केचित्। तदयुक्तं। तत्र तावद्व्रमात्र निर्णये यात्र। स्या
देतत्कथं निर्विशेषं सामान्यं संभवतीति। घृतवदितिवदामैतत्त्वापि वनवपुराणमध्यमाहिषादिसंदेहः स्यादवस्था श्वेन यथात्र घृतमात्र निर्णय। 22
दसंदेहो विशेषाविधाने सर्वैः कार्यसिद्धिरेव मिश्रैहनयमर्थद्रव्यमात्रग्रहणाद्रसंदेहः। तस्मादर्थवादेषु तत्र वणा संशय इत्यपरो। स साधिन
युक्तो विशेषप्रतिपत्त्या निर्णीतं तथा न हि गोरानीयतां सुत्रुड्ड्या त्रकश्चित्संदिह्यते। विषमन्यथा सः कथं विधौ यदि विशेषः स्यात्संदेहः कस्य वा
त्र। स्तुतिस्तु वितरेस्यापि तल्लैवेषा विधीवारणाद्यदि हि वेन्न मैं दक्ताः उपधातिघृतेनेति। ततो नैव किं चित्र विचार्यतां यथ त्वं इन वाक्यवदिहाप्येवं
श्रूयते गामानयश्रुक्तः श्वशाम्बडतिततो ख्येव संदेहकारणमित्येतदप्युदाहरणामेव स्यादतो यत्र सामान्यम यत्रव विशेष इत्येतस्मात्संदेहः केचिद्वा

शपदर्शनादेव विधिस्तुत्योर्वाक्यान्तरत्वमापद्येतेति यदि हि एकैकं स्वेह्वाक्यं विशेषे तत्र समाप्येत विशेषावगमात्तत्र न संदेहः प्रसज्येत। वाक्ये त्वेकैकुन
रेकं सामान्ये पुरुषसमाप्तमथ हि विशेषपरमिति पुनः संदेहः। यत्तु विधिना त्वेकवाक्यत्वादिति तत्तदङ्गप्रयोगवाक्यानामिव पश्चात्संबन्धमङ्गत्वाभिप्राये
र्णात्तथा हि। स्वार्थबोधे समाप्तानामङ्गाङ्गिभावापेक्षया वाक्यानामेकवाक्यत्वं पुनः संहत्य जायते। न चैतत्तद्युक्तमिव वाक्ये हि पदसंघातकर्मोपपदिकेख
र्थपुपर्यवस्यन्तीति तेषां नानावाक्यत्वं युक्तं न त्वर्थवादानामेकवाक्यत्वाद्वाक्यप्रयोजनलाभ इति प्रथममेवैकवाक्यत्वात्तदुर्लभमतस्तत्र संदेहः स्यादित्याय
निरपेक्षयोः सामान्यविशेषयोरिति पर्यवसानात् यदेव हि यच्चोपात्तं तदेव तत्रासंदिग्धं गृह्यते सामान्यसमाप्तश्च विधिस्तुत्योर्विशेषसंस्य
त्वमेव विशेषपरयोरिति सौत्रस्वपर्यवसानात् वर्णवदिति चेदेवमपि तदधिककरणापि प्रथमाग्रयोनरूपप्रसंगात्। तस्मादेकवाक्यतायामेवोपक्रमोपसंहारयोः
सामान्यविशेषविषयत्वेन विप्रतिपत्तेरवयवार्थज्ञानगोचरत्वात्किमर्थं शीघ्रनाकस्माद्भवन्तीति जायते संदेहः कस्य सामञ्जस्यमिति। श्रुतित्वं तत्र सामञ्जस्यं
नलसिणा हृत्तं तव स्तुतीनां विरुद्धधीनत्वादन्नवादाद्यलक्षणामुख्यत्वात्तु विधेर्न्यासावविरोधाद्विकल्प्यते विधीयमानं हि स्रोतवानेनुस्तुत्या विधेयमप्राप्तार्थं
स्वविधिरितिमत्रोत्पादर्थोऽप्यप्रवर्तो यद्यपि तावदर्थवादोपक्रमत्वं नवेत्ततः प्रथमज्ञानात्तद्बोधेन कदाचिद्विधिर्वर्त्ती क्रियते विध्युपक्रमं हि दंशकाः शकराइ

अर्थवादविहीनस्तुः

तितस्मात्रिंदिंष्टेसामान्येयदर्थवादेनतादर्थ्यमितिप्रद्यतेतत्तोनर्थकोभवतीत्यशक्यःस्तुतंत्रीन्नवित्तंविनापिवार्थवादेनविधुद्देशःसमर्थत्वान्नयुक्तःतद्दृश्यस्क
र्थेअर्थवादस्थमितिचात्रविधिवशेनवत्तेतिविशेषस्यसामान्यमध्यनिवाराच्छक्तोतिलक्षपितंसामान्यंप्रत्तिनिवारान्नविशेषं।तस्मात्प्रवृत्तंशब्दस्तेस्हमात्रलक्ष
23 र्णोःकोमंवासार्थवादेस्तुसामान्यस्त्रोद्यतेविधिःकिंतम्प्युतावधानंतुस्तेदद्भ्यांतरभवेत्।ययद्भणापिमंत्रेणसामोद्दश्यमाणेनकेवलंतदर्थोनविधावध्यदेवस्य
स्यामेत्रयदत्तोपपत्तेरेवमनर्थवादकंतेलवसयोर्विज्ञानयेत्रेववांशेस्तुविर्ष्यपतेतत्रविधुद्देशस्यप्ररोचनाशक्तिरपगच्छत्यध्यवत्रविहतशक्तिनाविधानमिति
वेत्रेसर्वत्रस्तेद्ग्रहणं।स्यात।समाप्यतेविधिःकश्चित्रकदाचिन्नाप्ररोचितःघृतेप्ररोचनांदृष्ट्वाविधिस्तत्रानुमीयते।यद्यपितावाद्विविधकमतेलवसयोरप्पु 23
पादानंतथापिप्ररोचनातोविधिर्घृतेदृश्यतेनेतरयोरित्यनुपादानमौकल्पितवाक्यत्वहिमयाविधेःप्ररोचनाशक्तिःकृप्ताचघृतेतस्यांयमत्र्यंकोल्पनिकां।
वाक्यंभिनत्ति।घृतेचकृप्तौग्रहणंनिरववकल्प्यप्रत्येव्याप्यनापिविधिःघृतेतस्माद्विधुद्देशोपितेनादिव्यापनीयतौयद्यपिवसामान्यशब्दस्यात्तथापिनकश्चि
द्विशेषः।तत्रसामान्याद्ययात्तुपपत्त्यर्थंयत्रक्वचनाश्रितेविशेषेपेक्षितेधाकाङ्क्षाद्युघृतएवअत्यायोभवति।घृतेनशब्दार्थंमद्विस्तुत्यनुरोधेनात्यंताकृततैलादि
दित्यागक्रियतेसंदेहमात्रंदितत्रबाधितंमनप्रमाणंकिंविश्वक्रियामात्रमेववेदवोदितंनद्रव्यंतत्रतयायक्किंविद्यमानाप्पेतपदिकश्चिदपिश्रुतिलेशानस्या।
किंविरुध्यात।

घृतांन्यो२

घ्ये४ त्रै२ ८१५

घृतार्थवाददर्शनात्तत्र शपकर्तव्यायामध्ये गदद्यविधिकल्पनापां नात्यत्र प्रमाणमस्तीत्यंगीकृत्य घृतं जना। विधिर्गम्यतेतत्रत्रांत

कांक्षा निर्मूलत्वात्तत्र बाधाभावोनानर्थक्यापत्तीत्यविरोधः। तैलादिग्रहणेच लक्षणा च यंत्र्याः। क्रियया ज्ञायंते ज्योतिर्विशेषः घृतथाष्टेनवस

पितद्वांतस्माद्घृतग्रहणं प्रमातावदिति सिद्धं ह्यंतरेत्वेवमंत्रवर्णास्तुदाहृतः। तत्रत्रुष[illegible]न किंकरिष्यतइति वक्तव्यं॥ ।अर्थाद्व...

नैकदेशत्वात्। अथ पत्रेति संदिग्धेवाक्यशेषान्निर्घते तत्र सामर्थ्य सिद्धेन निर्णयो नैव निर्णयः। देवताप्रसादान्नयथार्थनादौ संदेहत्वमस्यैव।

मात्रंश्रुतलिंगं विनापि वेदइत्यास्वावाकोशः। सद्रूपोमवोदनायां त्राह्यासंदेहे वैकल्पिकत्वम तिवाकोशघ्यवाश्वशेष ऽयथास्तुपपद्येवाकोशाश्रय

न्व४ णां। नयनमेवव्यायेनयथाशक्त्यां विधिनिवाक्यशेषावधान्नामरूपावेक्षणादिति हितं कर्माधिकारश्चात्मनासंदेहासंदेह निर्णयार्थात्रैवकल्प

नाभवति। नवाधिकारेसंदेहः समस्तधर्मापत्यर्थांग्रहणपश्चात्कुर्यादिति विशेषात्। सतिवता दृश्यकर्मेरथेत्तुप्रमादादयंप्रतिनप्रयोगवोऽस्ना

ध्ययस्तुपपत्तिर्विचलपावज्ञाववोदनादावेवं सविष्पत्तितत्राथक्रिकृतांगत्यागोपिप्रस्यपवेगुणप्रधानस्यवोदिनमित्याश्रपिपमहत्वात्तस्माद्धा

देवात्मकात्मकाविधिप्रावधकल्प्यतेतहेदिक्रसिद्धेत्वविधावस्तुतकल्पनंपौरुषेयवादप्रमाणं। सामर्थ्याधानद्वारवाक्यशेषसिद्धेः। आहवपथेवपा

८४ वाक्य४ दिग्धर्षि

ठ प्रति पर्युपायः तथैव सामर्थ्यमपि कृतीनां । तेनैव चैतान असमासं तं तिमिदं स्वमार्गं तु समासमेनेषु ॥ ॥ ॐ ॥ इति कारकं कुमारं मेत्र विधृ वाद्यमु
ति परि स्वमुदारं वेदमालोप गृह्णं । अनन्निअवसमर्थं धर्म इंगं प्रविशेष प्रविन तिसमासामर्थ्य नितामिदानीं ॥ ॥ इति श्रीनंदकुमारविलचिरचिते कौ
मारसावार्त्तिके प्रथमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः ४ ॥ ॥ समाप्तश्चाध्यायः ४ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥

[illegible]
[illegible]

दो॰ राम लक्ष्मविमा[illegible] दीनाफा

[illegible]वार्तिक खो ८२८

25 २४